

KONYA

AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ

Haçlı Orduları ve Selçukîler	SAİT SUNGUR
III. Türk - Avrupa Resim Mektebi	ŞAHABETTİN
Ruhun akışı	ALİ RIZA KORAP
Azerbaycan Memleket ve Ahali	M. N. ERENBİLGE
Çocuk Bayramı	ALİ RIZA ÖZKUT
İşte O Zaman	C. OĞUZ ÖCAL
K O N Y A	NACİ FİKRET BAŞTAK
Âşıklar	İBRAHİM ACZİ KENDİ
Âşık Tahir Demiröz	RAŞİT USMAN
Güççe Düğünü	M. MES'UD KOMAN

KONYA

AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ

YIL: VI

NİSAN 1942

SAYI: 42

HAÇLI ORDULARI ve SELÇUKİLER

III

Sait Sungur

İkinci Haçlı harbi esnasında Garbi Anadolu üzerinden giderek Suriye ve Filistin, bir çok müşkilâttan sonra işgale muvaffak olan Frank Prensleri, aralarında arazi kavgalarına başlamışlardı; Konya Selçuk hükümdarı Mes'ud I ile Halep atabeyi Nurettin Zengi bu vaziyetten istifade ile el birliği yaparak Haçlıların işgali altında bulunan yerleri elde etmeğe çalışıyorlardı. Kızlarından birini Nurettin Zengiye veren Mes'ud damadının muvaffakiyetlerineen istifade ederek Haçlıların ikinci defa ele geçirdikleri Urfa kontluğunun bazı taraflarını almağı düşünüyordu.

1149 senesinin Eylül ayının ortalarına doğru Maraşa hücum etti; Maraş kontu Renaud'ın Fons Murez harbinde ölümünden sonra burası Urfa kontu Jocelinn kontluğuna ilhak edilmişti: Fakat Jocelin Maraş kal'ası müdafilerini pek iyi techiz etmediğinden Mes'udun oğlu İzzeddin Kılıç Arslan burasını kısa bir muhasaradan sonra almıştı. Mes'ud şehirde bulunan Fransız şövalyelerine, Patrik ve mayetindeki rahiplere kendilerini, canlarına ilişilmeden Antakyaya göndereceğini vadetmiş, fakat serbest bıraktıktan sonr yanlarında beraber giden Türk süvarileri vasıtasile hepsini öldürmüştü:

Maraşın işgalinden sonra Mes'ud Urfa kontu Jocelin oturduğu Turbessel — Telbeşer kal'asını muhasara etti: Jocelin bu vaziyet karşısında maruz bulunduğu tehlikeyi anlayarak korkunç hasmından kurtulmak için herşeyi kabul etmişti.

Vakanüvis Gillaume de tyr diyor ki: "Jocelin muhasaradan korktu; derhal sulh teklifinde bulundu ve sulh şartları arasında da kendi toprağında bulunan bütün Türk esirlerini iade edeceğini ve Mes'uda on iki dane silâh hediye edeceğini bildirdi,, Fakat ne bu hediye, nede esirlerin serbest bırakılması Mes'udu şehrin muhasarasından vazgeçirmedi: Nihayet Jocelin Selçuk hükümdarının Vassallığını kabul etmek şartile bu müşkül vaziyetten kurtulabildi.

Bu muhasara esnasında Urfa kontunun acıklı vaziyetini anlatan Vakanüvis Patrik Michel bu hadisenin evvelce Jocelin tarafından Barsuma Manastırında yaptırdığı yağmacılığın ilâhi bir intikamı olduğunu söyledikten sonra diyor ki: "Türkler şehri muhasara ettikleri sırada Jocelin kilisede Allahtan günahlarının afvini dileyor, ve Manastırdan aldığı Saint Barsumanın elini yerine koyacağına yemin ediyor, bir taraftan da halka emirler vererek bu mukaddes elin muhteşem bir alayla düşman karargâhının karşısındaki kal'aya götürülmesini söylüyordu. Bu anda nütün şehir halkı — Fransız, Suriyeli ve Ermeniler — başları açık olduğu halde ağlaşıyorlardı.,

* *

Halep Ata beyi Nurettin Zenginin Şimali Suriye de elde ettiği muvaffakiyetler neticesinde kendilerini yalnız başlarına müdafaa edemiycek vaziyette bulan Frank prensleri Manuel Komne'nin Vessali olmak şartile bir ittifak yapmışlardı; bu vaziyet üzerine Bizans imparatoru müttefik kuvvetlerin başında olarak Halebe hücum etmiş fakat Nurettin Zenginin muvafık anlaşma teklifleri üzerine şehri muhasara ve zaptetmekten vaz geçmişti.

Gerek Gillaume de tyr ve gerek Şamlı Vekanüvis İbnikelânisi Bizans ve Fransız kuvvetlerinin harp yapmadan Halep önünden çekilmeleri dolayısıyla Atabey Nurettinin duyduğu büyük sevinci tarif etmekle bitiremezler.

Manüel Oronte — Şeria nehri etrafında yapacağı harplerden evvel İmparatorluğun ezeli düşmanı olan Konya Selçukileri üzerine hücum etmeği düşünüyordu; bunun içinde ayrıca Nurettin Zengi ile bir ittifak yapmıştı.

Manüel zaman zaman Selçukilerle yaptığı anlaşma müzakereleri ve harp nümayişlerinden sonra artık Anadolu'da inkişaf siyasetinin tatbiki-ne başlıyordu [1160] Anadolu'da Selçuk hakimiyetine nihayet vermek için tasavvur ettiği bu büyük askerî harekete imparator biraz evvel kendine Vassal olan Fransızları, Antakya şövalyelerini hattâ Kilikya'daki Ermeni prensi Toros'u bile çağırmişti. Bu kuvvetlerin başına Bizans generali Jean Kontostephanos geçmiş ve Suriyeden Selçuk arazisine doğru yürüyerek Kılıç Arslan II [1155 - 1192] nin bir kısım kuvvetlerini ansızın baskına uğratmıştı [1161 sepesi son baharı].

Bu hezimetten sonra Selçuk hükümdarının vaziyeti çok nazikleşmişti; çünkü Bizans devleti Sivas Danişmentlileri Emiri Yakup Arslanı Selçukiler aleyhine tahrik ediyordu; binaenaleyh hem Halep atabeyi Nurettin Zengi, hem de Danişmentliler Selçukilere karşı muhasım bir vaziyet almış oluyorlardı; hattâ Nurettin Bizans anlaşmasına dayanarak Maraş ve Behisni'yi Selçukilerden almıştı.

Bu suretle etrafı çevrilmiş olan Kılıç Arslan II Bizans İmparatorundan sulh istedi. Ve « Lüzum hasıl olduğu zaman İmparatora bir miktar askerî kuvvet vereceğini, Bizans İmparatorluğunun hudutlarına riayet edeceğini taahhüt etti; bundan başka İmparatorluğa tecavüz edenlerle mücadele edeceği gibi İmparatorun her arzusunu derhal yerine getireceğini, Müslümanların eline geçmiş olan Bizans şehirlerini alıp Manuele iade edeceğini de vâdettti. » Nihayet Kılıç Arslan II 1161 senesinde bizzat

İstanbul'a gitti. Manuel Selçuk hükümdarına bir Vassal'ın metbuunu ziyaretini hatırlatacak şekilde muhteşem bir resmi kabul yaptı; o kadar ki kendisine gösterilmiş misafirperverlik oldukça müz'ic bir hal aldı; Selçuk hükümdarına günde iki defa altın ve gümüş kaplar içerisinde yemek gönderiliyordu; bir ziyafet sonunda Manuel masayı süsleyen bütün kıymetli şeyleri Selçuk hükümdarına verdi; başka bir gün Kılıç Arslan, kendisine hediye edilmek üzere hazırlanmış olan altınla bezenmiş elbiseler, ipekli kumaşlar, kıymetli madenlerden yapılmış kadehlerle dolu bir salona götürüldü. » Gözleri kamaşmış vaziyette bu kıymetli eşyayı gören Selçuk hükümdarı bir an bütün Selçuk arazisinin Bizansın ancak himayesinde yaşayabilecek bir devlet olabileceğini düşündü; bunun üzerine Kapadokya'daki Sivas İmparatora vermeği vâdettiği gibi evvelce tedafü-i ve tecavüzî mahiyette yapılan muahedeyi de tecdit etmişti.

* *

Mısır'da kurulan Eyyubî devletinin hükümdarı Salâhattin ile Nurettin Zenginin Kudüs muhitinde günden güne artan tehditleri Kudüs kralı Amaury I i Bizansla sıkı bir ittifaka mecbur etmişti. Bizans İmparatoru Manuel de bu ittifaki memnuniyetle kabul etmişti; çünkü Selçukilerle evvelce yaptığı anlaşmalar dolayısıyla Kılıç Arslanı Anadolu'da serbest bırakmış ve bu suretle Konya Selçukileri Danişmentlilerle mücadeleye vakit bulabilmişlerdi. Esasen Nurettin Zengi müdahale etmediği takdirde Selçukiler Danişmentlileri derhal ortadan kaldıracak ve bu suretle Bizans Anadolu'da kuvvetli bir Türk kütlesi karşısında kalacaktı.

Bizansız ve Fransız ittifakı karşısında Kılıç Arslan II de Müslüman âlemile ittifak yapmayı düşünüyordu. Halep Atabeyi Nurettin bu ittifakı yapmak için kendisini zorlayordu :

Nurettin Kılıç Arslana yazdığı mektupta diyordu ki: «Mukaddes harp için sizden bir kuvvet istediğim zaman bunu göndermeniz lâzımdır; çünkü siz Müslüman âleminin en geniş bir parçasına sahipsiniz ve Bizanslılarla dost bulunuyorsunuz; ve Hristiyan âlemine harp açmak suretile Allah yolunda çalışmıyorsunuz; bilâkis onlarla anlaşıyorsunuz; sizi şu iki şeyin tercihinde serbest bırakıyorum: Ya bana bir miktar kuvvet gönderiniz, yahut komşunuz Bizanslılara harp ilân ediniz. »

Eğer Kılıç Arslan II Nurettinin bu tekliflerini kabul epip te kendi kuvvetlerini Salâhattin Eyyubî ve Nurettin Zenginin kuvvetleriyle birleştirmiş olsa idi Suriyede Frank hükümetlerinin vaziyeti çok müşkül olurdu; fakat Manuel Komnenin Anadolu'ya taarruzundan korktuğu için Bizansla imza ettiği muahedeyi bozmadı; aynı zamanea kendi kuvvetlerini Franklara karşı kullanacağı yerde Sivas almak için Danişmentlilere hücum ediyordu. Sivas Danişmentlilerinin Emiri Zünnun bir sene evvel Atabey Nurettin'in yanına gitmiş ve Konya Selçukilerine karşı kendisini korumasını rica etmişti; Nurettin de kendi kuvvetlerine bir miktar Ermeni kuvvetlerini ilâve ederek Kılıç Arslana harp ilân etmiş ve Maraş almıştı.

* *

Bizansın faal İmparatoru Manuel Konya'yı elde ederek Kılıç Arslan II'yi kat'i surette bir Vassal haline koymak için 1176'de büyük bir ordu ile Anadolu'ya geçmişti. Yüksek Méandre vadisini geçerek Çardak boğazı civarındaki Bizans müstahkem kalesi olan Mayriokephalon'u geçmiş ve Eğirdir istikametinde ilerlerken ansızın Selçuk ordusu ile karşılaşmıştı.

Chalandon diyor ki: Jean ve Andronic'in kumandasındaki öncü kuvvetlerle diğer kumandanların idare ettiği esas kuvvetler hemen hücumla maruz kalmadılar, Kontestéphanos'un idare ettiği arıcı kuvvetlerle İmparator Manueli takip eden uzun yük arabaları kafillesi rahatsız edilmeden boğaza girdiler; fakat bütün Bizans ordusu bu boğazda toplanınca yolun kenarındaki tepelerden Selçuk ordusu görüldü; ve harp başladı.»

Bizans ordusunda bir panik yapmak için Selçuklular evvelâ arıcı kuvvetlere hücum ettiler; bu suretle aradaki araba kafillesi dolayısıyla öndeki kuvvetle irtibatı kesilmiş olan bu kuvvet ok yağmurları altında etrafı çevrilmiş vaziyette olarak uçurumlara yuvarlanıyor veya öldürülüyordu. Araba kafillesi önünde ilerleyen Manuel şaşırıp; muhafız alayına kaçmalarını emretti; fakat kaçanlar Selçuk askeri tarafından öldürülüyordu; Manuel güç halle öndeki kuvvetlerin yanına gitmeğe muvaffak olmuştu. Akşam olmuş ve harp durmuştu; Manuel, erkânı harp reisine karanlıktan istifade ederek orduyu bırakıp kaçacağını söylemişti; fakat ordu şeflerinden Kantostéphanos bu hareketin doğru olmadığını söylemiş, İmparator bu sözlerini duyan bir askerde ağıya ağıya kendi tedbirsizliği yüzünden bu mağlûbiyete sebep olan Manueli tâyip etmişti.

Sabah olmuştu. Bizans kuvvetleri, etraflarını saran düşman hattından kurtulmak için boşuna uğraşmıştı. Nihayet Romain Diogène'in Melazgirt harbinde başına gelen felâkete duçar olmamak için Kılıç Arslan II ile anlaşmağa karar verilmişti; anlaşma şartları şu idi: Selçuk hükümdarına bir miktar harp tazminatı verilecek, Selçukluların Pursuk ve Menderes - Méandre vadilerine inmesine mani teşkil eden Eskişehir ve Soublaian - Homa'daki müstahkem yerler yıktırılacaktı. Bu anlaşma üzerine Bizans kuvvetleri Homa ve Denizli civarındaki Honas yoluyla Philadelphie - Alâşehre döndüler.

İkinci Haçlı harbi esnasında ve 1187 senesinde Kudüsün Salâhattini Eyyubi tarafından alınması Haçlı ordusu şeflerinden Comard de Monferrat'i telâşe düşürmüş ve Vakanüvis Gillanme de Tyr'in yerine Sur psikposu olan Josse'yi garp devletlerinden yardım istemeğe memur etmişti.

Piskopas Josse ilk defa Sicilya kralı Gillanme II'nin yanına gitti. Kral, Haçlı ordusuna şark işlerinde yardım etmek için serbest kalmak icap ettiğini düşünerek Bizansla epey zamandır devam eden harbe nihayet verdi; halbuki o sırada Fransız ve İngiliz hanedanları arasında harp vardı. Üçüncü haçlı ordusunu hazırlamak için çalışan Papa Clément III'in bu iki hanedan nezdinde yaptığı işebbüsler bu yüzden boşa gidiyordu; fakat nihayet bu iki kral, yani Thilippe Auguste ile Arslan Yürekli

Richard anlaşılabilir, Kudüse gitmeğe karar verdiler. Alman İmparatoru Frédéric Barberousse daha evvel yola çıkmış ve Macaristan yoluyla İstanbul'a gelmişti.

Bu sırada Bizansa hakim olan Ange hanedanı Komnen hanedanının siyasetini takip etmiyor; haçlı ordusundan kendi lehine istifadeyi düşünmüyordu. Bizans İmparatoru İssac II o sırada Alman İmparatorunun müttefiki olan Sicilya kralından korktuğu gibi Konya Selçuklularından çekiniyordu; işte bunun için Bizanslılar Myrioképhalon hezimetinden sonra kendilerini Sakarya ve Menderes vadilerinden çok ilerilere atan Kılıç Arslan II'ye karşı Kudüs'ü işgal eden Salâhattin ile ittifak yapmak istediler; Salâhattin de Anadolu Selçuklularını kendi avarında bir kuvvet olarak tanıdığı için bu ittifakı memnuniyetle kabul etmişti; bu ittifakın bir cephesi de haçlı ordusuna karşı yapılmış ve Salâhattin buna karşılık olarak Kudüs'teki büyük kiliseleri [makamatı mübareke] Bizanslıların nüfuzu altında bırakacağını vâdetmişti.

Homanın şark taraflarına gelen haçlı ordusu artık Selçuk arazisine girmiş bulunuyordu. Bizans İmparatorunun Salâhattin Eyyubi ile anlaşmasına mukabil Kılıç Arslan II de Alman İmparatoru ile anlaşmıştı. Daha evvel yani Alman İmparatoru Frédéric Barberousse Edirne - Andrinople de iken Selçuk hükümdarı Alman İmparatoruna bir sefaret heyeti göndermiş ve bu heyet Alman ordusunun Anadolu'daki Bizans arazisinden serbestçe geçebileceğini bildirmişti; fakat Kılıç Arslan II kendisine isyan eden oğullarının idare ettiği Türkmen kuvvetlerinin Alman ordusuna tecavüz etmesine mani olamamış ve bu yüzden Akşehir, Tyriaeun-İlgın yoluyla Konya'ya doğru ilerleyen Alman ordusunda da açlık baş göstermişti. Bununla beraber Alman İmparatorunun aldığı tedbirler sayesinde ordu pek fazla ziyat vermemişti.

1190 senesinin 18 Mayıs'ında Alman ordusu Konya önlerine gelmişti. Kılıç Arslan II dostluk hislerini göstermek için İmparatora hediyeler ve Selçuk arazisini kolaylıkla geçebilmesi için de rehberler vermişti. Fakat ihtiyar Kılıç Arslan II artık tamamiye oğullarının nüfuzu altına girmiş vaziyette idi; büyük oğlu Kutbettin Melikşahın Alman ordusuna hücum etmesine mani olamadı; Alman İmparatoru bunu harp sebebi olarak telâkki etti; ve Konya'ya hücum ederek şehri işgal etti.

Frédéric Barberousse Konya'da beş gün kadar kaldı; Selçuk hükümdarı kendisinden aman talebinde bulundu; ve Eyyubi devletinin arazisini aralarında taksim etmek şartıyla Salâhattin aleyhine kat'i bir ittifak yapıldı; ve bu müddet esnasında Kılıç Arslan Alman ordusunun yiyeceğini de temin etmiş, Kilikya Ermeni krallığına kadar yol göstermek ve rehin makamında olmak üzere yirmi kadar emirini de teslim etmişti. Konya'da beş gün sürme ikametinden sonra Alman ordusu Larendé [Karaman] yoluyla Kilikya'ya doğru ilerliyordu.

III. TÜRK - AVRUPA RESİM MEKTEBİ

Şahabettin

Ali Sami, resmî vazifelerden tamamen ayrılmış, atölyesinde bir çok faydalı etüdler yapmakla meşguldur. Son zamanlarındaki mesaisinden büyük bir kısmını muhtelif mevzular almaktadır. Ufak kıt'ada mütenevvi güzellikleri toplamaktadır. Bu çeşitli eserler arasında uzun senelerden beri sanatkar heyecanlarını renk halinde, şekil halinde tesbit etmektedir. Bütün faaliyetleri onun yeni ressamlıkta iyi bir ad kazadığına delâlet edebilir.

Bunlar meyanında işarete değer daha bazı ressamalar vardır ki, bir kısmının tahsili doğrudan doğruya memlekettedir. Bilhassa, o zamanlarda resim tahsili Harbiye, Bahriye mektepleriyle Sanayii Nefiseye inhisar ediyordu. Bu guruptan Teke zade Sait (1870) hatırlıyorum. Bu sanatkar orta tahsilinden sonra, Sanayii Nefiseye girmiş ve Valerinin çok müstenit bir talebesi olarak uzun müddet resme çalışmıştır. (1908) de pek iyi bir derece ile mektebi bitirmiştir.

İlk defa olarak Kabataş Sultanisi resim muallimliğini kabul etmiş, bu arada da açılan Türkocağı ve Beyoğlundaki müteaddit sergilerde iyi bir ressam olduğunu saydırmıştı. Bir çok mahrumiyetlere tahammül etmiş fakat bunlara daha kuvvetli bir mukavemetle cevap vererek fırça faaliyetine zerre kadar durgunluk vermemişti. Bütün mesaisini portrecilik üstüne toplamış ve bu uğurda pek sayılı eserler vücuda getirmişti.

Çok yazıktır ki, bir çok eserleri hakkında pek kısa işaretlere malik bulunuyorum. Bilhassa, vaktile ressamalar gazetesinde çıkan portre etütlerini görmüşüm ki, sanatkarın ileride pek değerli bir portreci olacağını haber veriyordu. Fakat, talih onun pek genç bir yaşta hayatta ve sanatta kalmasına müsaade etmemiştir. Ayna karşısında yaptığı portresi sanatkarın adını uzun müddet saklatmağa kâfi bir varlıktı.

Cevat (1875) İstanbulun bütün köşelerinden en fazla fırçasını mevzu yaptığı parçalar Üsküdar ve civarıdır. Her halde, bu şirin Anadolu güzelliklerini her ressamdan daha üstün bir sevgi ile sezdirmeğe çalışmıştı. Sanat tahsili birçok değerli ressamı yetiştiren Harbiye (1892) dedir. Sergilerde kendisini iyi bir suluboya ressamı olarak tanıtmaya uğraşmış ve bu yolda hayli eserler vermeğe muvaffak olmuştur.

Bu eserlerden sanatkara iyi bir mevki temin edenleri hiç eksik değildir. Meselâ: Siste balıkçılar, lodos rüzgârı pek az kusurlu eserlerini teşkil eder. Cevat, resimde üstadı Ali Rızanın yolunu tutmuş ve çalışma tarzında daima bu tesiri muhafazaya gayret göstermişti. (1939) e kadar askeri ve sivil muhtelif mekteplerin resim hocalıklarında bulunmuş ve eserlerinde her zaman Üsküdarın güzel bir parçasını tarife çalışmıştır.

Bütün hayatını, bu güzelliklerin içinde ve onları tesbit ile geçirmisti. Arkadaşlarının renklerle tesirciliğe verdiği ehemmiyeti, Cevat daha çok realislikte bulmuş ve tabiatı az bir renk tabakası altında ikinci renk dereceleri görmüştü. Hiç şüphe etmiyorum ki, ölümüyle Türk sulu boya manzaracılığının orijinal bir şubesinde bir eksiklik husule gelmiştir. Bu eksikliği iyi dereceli bir mevcudiyet olarak kabul ediyorum.

Tahsin (1875) kendi kendine çalışan ve her yıl bir derece yükselmiş ressamlardandı. En ziyade deniz mevzularındaki heyecanlarını pek kuvvetli bir fırça ile tespit etmişti. Bilhassa, eserlerinde renklerin ahengi kendisine sahibi ve pek şahsi muvaffakiyetler gestermişti. Resmi ve resamlığı Harbiyede öğrenmiş (1895) de süvari zabiti diplomasını almıştı. sanatkar, bu yoldaki azmin kuvvetini renk alemimizde sık sık verdiği eserlerle isbata çalışmıştı.

Vakia, bu meyanında pek muvaffakiyetli etüdlerini hatırlamamak kapil değildir. Fakat ressam şahsiyetinde daha üstün olarak denizcilik mevcudiyetini görmek lâzımdır. Çünkü, arkadaşlarında olduğu gibi, o da bazı anlarında belki pek seyrek olarak mütenevvi mevzuda eserler vücuda getirmiştir. Lâkin tamamen takarrür ettirdiği ressam branjı denizciliktir. Bu uğurda pek şahsi bir fırça ile değerli örnekler hediye etmiştir.

Ne kadar yazıktır ki, bu husustaki faaliyeti yalnız (1937) yılına kadar devam edebilmişti. Sanatkarı, bu tarihten itibaren artık bir daha görmemek mecburiyetinde kalıyorum. Türk resminin denizcilik şubesinde daha pek çok eserleriyle memnun olabileceğim bir mevcudiyeti kaybetmiş oluyorum. Herhalde, bu sanatkar mensupları bir kaçı geçmeyen bir Janrın adı unutulmayacak şahsiyeti idi.

Hasan Rıza (1859) yılında doğmuş ilk ve orta mekteplerde resme karşı temayül göstermiş ve fakat bu arzusun büyük bir ölçüde inkişafına başlaması Bahriye tahsili esnasında (1877) de harpte tanıdığı İtalyan ressamile olan sıkı münasebetleri üzerine, yüksek bir dereceye ulaşmadı. Bilkassa, bu esnada sanatkar ilk eseri, Abdülhamit II'ne mahsus geminin kamaralarını tezyin etmişti.

Müteakip yıllarda Roma, Filoransa, Napoli de resim atölyelerinde 12 sene kalmış ve Mısır üzerinden Türkiye'ye avdet etmiştir. Fakat memlekette eski vazifesini kabul etmemiş Edirne sanayi mektebine müdür olmuştu. Oradaki mesaisi içinde sanat heyecanlarına ayrı bir vakit ayırmış ve bir çok tarihî tablolar vücuda getirmeğe uğraşmıştı. Meselâ: Sultan Osman, Barbaros Hayrettin.. gibi Fatihin İstanbul'a girişi kompozisyonu onun adını uzun zamanlar hatırlatmağa kâfi esrlerdi. Kendisini (1913) de Bulgarlar öldürmüşlerdir.

Ahmet Ziya (1869) yeni usulde çalışanlar arasında klâsik fırçasıyla ihmal edilmeyecek bir şahsiyeti vardı. Harbiyeden yetiştiği halde, daha çok

resim ve onun menazır bilgileriyle hizmet etmişti. Bilhassa, bu hevesine Harbiyede başlamış, sonra Sanayii Nefise Mektebinde ilerletmeğe muvaffak olmuştu. Resimde tamamiyle Valeri'nin yolunu takip etmiş ve endişelerini bütün eserlerinde teferruata ve menazıra verdiğini ehemmiyetle izaha çalışmıştı.

Meselâ: İştirak ettiği bir çok sergilerde bu uğurdaki mesaisi kuvvetle hissedilecek bir mahiyetteydi. Hattâ, onların içinde büyük takdir görmüşleri pek az bir sayıda değildi. Ressamlığı yanındaki hocalık mesaisi ayrıca zikre şayandı. Son zamanlara kadar, Sanayii Nefise'de çalışmasına devam etmişti. Bir taraftan vazifesini yapıyor, diğer taraftan askerî matbaanın ressamlığını görmüştü.

Fuad, sergilerde mimarî mevzudaki eserlerle branşını göstermiş bir ressamdı. Sanayii Nefise'nin bu eski mezunu, yeni çığır mensupları yanında daha fazla klâsik bir mevki işgal ediyor. Her sene bir derece daha fazla kuvvetleşen fırçası günün birinde kendi üzerinde büyük bir hayret sevgisi toplamağa namzet görünüyör.

Bilhassa, müteaddit fırça darbeleriyle vücuda getirdiği akedemik tabloları, senelerce atölyelerde boyalara boyanmış ressamların eserleri kadar derin ve hatasızdır. Hele enteriyörleri, kendine mahsus çalımların misalini teşkil ediyor. Çizgilerde olduğu kadar, renklerde kuvvetli bir ressam mevkiini gösteriyor. Şimdiye kadar pek az ressamların iştirak ettiği bir şubeden kabiliyetli bir mevki kazanacağına dair büyük işaretler vardır.

Epiy bir zamandır İstanbul muhitinden uzaktadır. Sanatkâr, en sevdiği Mimar Sinan'ın eserleriyle Edirne'de bu gün başbaşa gelmiş bir haldedir. Bunların yanında, yalnız sevmekle ve incelemekle kalmıyor belki, onları başkalarına sevdirmek ve heyecana getirmek için çalışıyor. Gelecek sergilerde pek umuyorum ki onları görmek kabil olacaktır.

Mehmet Ali, eserleri üstünde gözü tutmak kuvvetine vakıf bir ressamdır. Muhtelif sergilerde şimdiye kadar, teşhir ettiği eserleri bu iddiamı teyid eder. Memleketin müteaddit mahallerine ait güzellikleri sezen ve eserlerine hafif bir sır raşesi vermesini pek iyi biliyor. Bu mevcudiyet kendisine sanatta hususî bir çalım verebilecek ölçüdedir.

Sakin ve metin bir sanatkâr duygusu vardır. Bu sezîşte epey zamandanberi ressamlar arasında kendini tanıtmaya sebep olmuştur. Harbiyeden çıktığı günden itibaren, bu istidat ve ehliyetini göstermiştir. Sergilerde daima iyi bir ehliyet ibraz etmiştir. Bilhassa, ebad itibarıyla küçük eserleri, kıymet yönünden büyük değerleri haizdir.

Muhtelif mevzulardaki peisajları, bu tarzdaki mesaisinde kendisine iyi bir mevki temin ettirmiştir. Binaenaleyh, pek eskiden başlayan sanat heyecanlarını daha (1913) de vücuda getirdiği müteaddit etüdlerle isbata çalıştı. Ekseriya eserlerinde peyzajı tercih ettiği gibi, aynı zamanda fırçasındaki bu kuvvet kendisine bir manzara ressamı dedirtmeğe kâfi gelmektedir.

Ali Cemal (1881): sayılı birkaç deniz ressamından biridir. Tahsilini Bahriyede ikmal eden sanatkâr, resimde kuvvetli bir fırçaya malikdir. Bilhassa, resim faaliyetlerine (1918) iştirak etmektedir. Herhalde, daha

evvelki sergilerde de eserler teşhir etmiştir. Fakat, deniz mevzularında dikkate değer eserleri harp resim sergisinden sonra, başlamaktadır.

Sanatkâr, bu sergi için müteaddit kıymetli deniz manzaraları işlemiştir ki, bu vadiye istidadiyle mütenasip muvaffakiyetleri tebşir ediyordu. Bilhassa, bu eserlerde suyun, Türk suyunun kendisine mahsus rengini, şeklini ve bütün benliğini kek ince ve derin bir hisle tesbit etmişti. Müteakip sergilerde daha geniş ve ilerlemiş bir varlıktır.

Pek az eser doğurmasına rağmen, mevcutları kendisinin branşını tayin etmiş olduğunu her zaman isbata kâfidir. Bu suretle tafsilâtli noktaları eserde fırçanın ihmaline terk ediyor. En ziyade esaslarda ve onların tesbitinde bu ihmali daha kuvvetli bir harekete bırakıyor. Onları çizgi ve renk halinde ölçü farklarıyla gözlere sunmaktadır.

Âsaf Osman (1869) uzun zamandır boya ile oynamış bir ressamdır. Mektep hayatında ve müteakip yıllarda resim etrafında oldukça mühim eserler doğurmuştur. Bilhassa, Cihan harbi başlangıcında çıkarttığı Osmanlı ressamlar cemiyeti gazetesile, diğer taraftan müteaddit sergilerdeki eserleriyle bu uğurdaki fedakâr çalışmalarının bütün bir halde göstermeğe muvaffak olmuştur.

Eserlerinde bazan renklerde büyük bir benzeyiş arz ediyor. Fakat bu hal pek seyrek bir surette vaki olmaktadır. Bazan sahiller çok defalarda görüntüş manzaraları fırçasının en fazla meşgul olduğu mevzularıdır. Binaenaleyh, resimdeki biranşı doğrudan doğruya kırlar, ağaçlar ve bunların içinde aldığı binalardır. Bunları senelerin çalım kuvvetiyle işlemektedir.

Yeni resmin kuvvetli bir âmili olmaktan ziyade, Türkiye de yeze çıkarttığı fırçasına daha çok birinci derecedeki renklerin kullanmasına vermiştir. Arkadaşlarında gördüğü mütemmim renk paletinde hemen hiç yer bulamayan vasıtalarlardır. Bilhassa, bu mevcudiyeti yeni ve fakat pek mübalâgalı tesirciler yanında uzak kalmış bir vaziyettedir. Bunu daha fazla muhitin renklerine sadık kalmış şeklinde işaret etmek lâzımdır.

Mahmut Cûda, değerli bir ressamdır. (1904) de İstanbul'da doğmuş ilk ve orta tahsilden sonra Sanayii nefiseye devam etmiş ve Çallının talebesi olarak mektebi bitirmiştir. (1929) da Hükûmet tarafından Parise gönderilmiş ve orada Jülyen'in akademisinde meslekî faaliyetlerine geniş bir hudut vermiş (1931) de İstanbul'a avdet etmiştir.

(1923) senesinde teşekkül eden müstakil ressamlar ve heykeltıraşlar birliğini tesis edenlerdendir. Bu tarihten itibaren bu güne kadar, müteaddit sergilerde eserlerini teşhir etmiştir. Bilhassa, onlarda büyük bir harmoni göze çarpıyor. Tonları birbirile iyi bir surette kaynaşmaktadır. Bu suretle büyük bir ahenk hakimiyeti her şeyden önce büyük kuvvettedir.

Refik Epikman (1902) de İstanbul'da tevellüt etmiştir. Burada resim tahsilini ikmal ettikten sonra Pariste Jülyen akademisinden olgun bir fırça ile avdet etmiştir. Müstakil ressamlar ve heykeltıraşlar birliğinin faal müessislerindendir. Pek eski bir tarihtenberi, memleketin resim faaliyetlerine iştirak etmiştir. Memleket köşelerine ait kıymetli parçaları vardır.

177 aıllarında kudretli bir sezış ve ifade mevcudiyeti dikkati çekiyor. İşlediğı eserler arasında sanatkarı yükselticiler büyük sayıdadır. Bilhassa, onlardan 4 tanesi resim ve heykel müzesinde bulunuyor. Bir taraftan mekteplerde onun etrafında faaliyetler ibraz ediyor.

Ali Avni Çelebi (1904) de İstanbulda doğmuştur. Vefa sultanisinden (1919) da sanayii nefiseye girmiş ve Çallının atölyesinde feyizli mesailer gösterdikten sonra, Berlin ve Münih akademilerinde fırçasına kuvvet vermiştir. (1927) de Türkiye ye avdet etmiş ve muhtelif mekteplerde resim hocalığı yapmıştır. Ressamlar cemiyeti tarafından açılan senelik sergiye naturmart ve desenlerden mürekkep bir seri göndermiştir. Bilhassa, onu takip etmiş diğer sergilerde de faaliyetlerini eksik etmemiştir. Onlar arasında naturmart kmpözyonları ile, istirahat isimli bir tablosu ve diğer portreleri derecesini her vakit için yüksek gösterecek eserlerdir.

Zeki Kocamemi, Yeni çağırın kuvvetli ressamlarından. Sanayii nefiseyi ikmal ettikten sonra (1923) de Almanya ya gönderilmiş Münih Hofmanın atölyesinde uzun zamanlar kaldıktan sonra, memlekete avdet etmiş ve Güzel sanatlar akademisinde hoca olmuştur. Muhtelif mevzu da işlediğı tablolarda fırçasında büyük bir mevcudiyet vardır. Bilhassa C. H. P. Tarafından bazı gezilere iştirak etmiştir.

Bu meyanda vücuda getirdiğı İslâm paşa camii, Müfti camii, Müfti mahallesinden, çarşı içi kavaklardan, çay ziraati, Küçük ziraat.. Gibi eserleri vardır. Pek kuvvetli fırça sahibinden daha geniş ölçüde başarılar bekleyebilirim. Her halde onunla yeni çağırındaki resim faaliyetleri pek emin bir yolda devam etmektedir. Uzun senelerin bu gayretli artistini bir kerre daha içten bir sevgiyle selâmlarım.

Hâmit Gürel (1894) de Giresunda doğmuştur, Güzel sanatlar akademisinden mezundur. Burada Çallının atölyesinde fırçasını ilerlettikten sonra, hükümet hesabına Parise gitmiş Jülyen ve Lotun atölyelerinde çalışarak hakim bir fırça ile memlekete dönmüştür. Bir müddet resim muallimliklerinde ve Maarif Vekâletinde çalışmış ve muntazam olarak sergilerde eserler teşhir etmiştir.

Bilhassa, C. H. P. nin resamlara yaptırdığı memleket gezilerine olgun eserlerle, iştirak etmiştir. Bu arada Palandöken dağı, kenar bir mahalle. kümbetler, mescit, cami, akşam ezanı, bayan, sabah, akşam sanatkarın peyzaj ve portre mevzularındaki fırça kuvvetlerinin izleridir. Bu seri haricinde daha bir çok eserleri Türk resim ve heykel sergisinde bulunmaktadır.

Halil Dikmen (1906) da İstanbulda doğdu. Güzel sanatlar akademisini bitirdikten sonra, Parise gönderilmiş ve orada Jülyen Lotun akademisinde ressamlığa devam etmiştir. Burada son bahar sergisine iştirak etmiştir. Avdetinden sonra, memleket mekteplerinde resim dersleri vermiştir. Bu esnada gösterdiği faaliyetler zikre şayandır.

Resim kadar musikiye vakıftır. Bilhassa, Türk musikisinde kuvvetli bir mevcudiyeti vardır. İnce hislerini fırça ile pek seyrek olmayarak da ney ile derinleştirmektedir. Bu iki güzel vasıta onun hiç bir birliğe sığmayan hislerinin tesellileridir. Bugün bu iki alem arasında gördüğüm sa-

natkar, aynı zamanda resim ve heykel sergisinin müdürlüğünü yapmaktadır.

Nurullah Berk (1904) de İstanbulda dünya ya gelmiştir. Resim merakını ilerletmek için Sanayii nefiseye devam etti. (1924) de resimdeki mevcudiyetini kuvvetlendirmek maksadile Parise gitti. Orada önce Jülyen akademisine sonra da Güzel sanatlar mektebine girmiş ve 4 sene çalışmıştır. Orada ikinci bir resim takibi vardır ki, A Lote ve F. LEGER-in akademilerindedir.

(1933) de Türkiyeye gelmiş ve evvelâ müstakil ressam ve heykeltıraşlar birliğini tesis edenlerle çalıştığı gibi (1934) de D. kurubuna girmiş ve müteaddit İstanbul, Ankara sergilerine iştirak etmiştir. Bu ikinci teşebbüs için çok kıymetli faaliyetleri vardır. Bir taraftan yazılarla diğer taraftan tablolarla yeni çağır etrafında değerli çalışmaları vardır. Bütün eserlerinde en büyük rolü renklere vermektedir.

Malik Aksel (1803) de İstanbulda tevellüt etmiştir. İstanbul muallim mektebi mezunudur. Berlin Sanayii nefisesinde tahsilini ikmal etmiştir. Burada bazı segilere iştiraki vardır. İyi ve yeni bir resim tekniğiyle avdet etmiş sanatkarı Türkiyede muhtelif sergilerde rastlamak kabildir. Malik iyi bir resim hocası, fırçasına hakim bir ressam, aynı zamanda olgun bir sanat kırıtkcisidir.

Pek çok talebeleri olduğu gibi, bir o kadar sayıda da resimleri ve yazıları vardır. Gazi Terbiye enstitüsünde resim hocası ve belli başlı sergilerde eser sahibidir. Hiç bir birliğe intisap etmemiş olmakla beraber büyük bir faaliyet içinde çizgilerle, renklerle, söz ve yazılarla hayatını geçirmektedir. Resim ve heykel müzesinde büyük değerde 4 eseri hürmet görmektedir.

Saim Özeren İstanbulludur. Sanayii Nefisede uzun müddet Çallının atölyesinde fırçasına kuvvet getirmiştir. Avrupa tahsilini takip etmemiş olmakla beraber, resimde bir kuvvet sahibidir. Bilhassa Sanayii Nefisden ayrıldıktan sonra, muhtelif Anadolu şehirlerinde resim muallimliği yapmıştır. Bu esnada ve ondan evvelki sergilerde daima eserler buldurmıştır.

Pek nefis bir fırçaya malik olan sanatkarın hayli mühim eserlerini saymak mümkündür. Meselâ: (1930) da C. H. P. tarafından Anadoluya çıkarılan ressam gurubunda vazife almış, Konya ve civarı manzaralarına ait pek güzel eserler vücuda getirmiştir. Beyşehir, eski Konyada bir sokak, Alâeddin caddesi, Beyşehirde Bademli köyü gibi sanat noktasından değerli eserleri vardır.

Şeref Akdik, İstanbulun eski bir sanatkar ailesine mensuptur. Babası birkaç sene evveline gelinceye kadar, Türk hattında büyük bir ad bırakmış Üstad Hacı Kâmindir. Küçük yaştanberi güzel yazılar ve resimlerle meşgul olan bu sanatkarı, Sanayii Nefise mektebinde uzun müddet renk âleminde bulunduğu yılları pek iyi hatırlayabilirim. O zamanlar bile o bu irsi mevcudiyetini ibraz ediyordu.

Bilhassa, Fransadaki resim takibinden sonra bir taraftan resim teşekküllerile alâkadar, bir yönden de mekteplerde resim derslerine devam

ediyordu. Pek faal bir halde sergilere iştirak ediyordu. Muhtelif mevzulardaki eserleri arasında güzel portreleri, içli pezajları dikkatimi celbediyordu. O zamanlardan beridir ki, kendisine ve eserlerine karşı bir sevgi taşımaktadır.

Cevat, Çallı atölyesinin yetiştirdiği bir ressamdır. Türkiyedeki resim tahsilini İstanbul Sanayii Nefisesinde yapmış ve sonra arkadaşlarıyla birlikte Parise gitmiştir. Orada muhtelif hocaların fırçalarından istifade etmiş ve Türkiyeye avdet etmiştir. Memlekette ilk müstakil ressamlar ve heykeltıraşlar birliğini tesis edenler arasında bulunuyor.

Bilhassa; bu birliğin Çağaloğlundaki sergisinde müteaddit eserlerini teşhir ettiği gibi, müteakip yıllarda Beyoğlunda ve Ankarada kurulan sergilerde mevki almıştır. Kendine mahsus bir çalışması olan sanatkar, arkadaşlarından tefrik ettirecek çalımlara maliktir. Resmin muhtelif Janrlarında boy ölçen ve birçok kıymetli eserlerin ressamı pek iyi bir derecededir.

Elif Naci, hususî renkleri, şekilleri ve hatta mevzuları da, bütün her şeyinde bir ayrılık göstermektedir. Gördüğüm bu farkları sanatkarın hayatında ve şahsiyetinde de buluyorum. Daha Sanayii Nefiseye devam ettiği sıralardan itibaren, bu vasfı taşımağa başlamıştır. Hattâ, uzun yıllardır bu hususiyetlere onu daima sadık görüyorum. Şimdi geçen yıllardanberi öyle biliyorum ki, bu mevcudiyetten ve hususilikten ayrılmış değildir. Herhangi bir sergide ve teşekkülde eserlerini bulmak daima kabildir. Yalnız, fırça âleminde, değil belki, bir o kadar da yorulduğu matbuatta geçirmiştir. Sanat mevzuunda bilhassa, resme temas eden heyde büyük bir alâka sahibidir.

Cemal Tollu, bazan bol yeşillerile, bazan meyve ve manzaralarile peyzaj ve naturmorta çalışıyor. Bazan çok sert çizgilerile dikkati çeken bu sanatkar, Sanayii Nefiselidir. Pek zengin yıllarını resim uğrunda kayıp etmiştir. İstiklâl savaşında düşmana Türklüğü ve onun kuvvetli imanını tasdik ettiren ressamı bir müddet sonra Pariste tekrar sanat hayatına avdet etmiş buluyorum.

Late'nin atölyesinde sezişlerini ve fırçasını değiştirmek ve bu zevkine yeni bir çeşit katmak için Münih'e kadar gelmiş ve Hofmanın atölyesine devam etmiştir. Sonra Türkiyeye avdet etmiştir. Bir müddet hocalık, müzecilik yaptıktan sonra, tekrar hoca oldu. Bugün bu vazife ile Güzel Sanatlar Akademisinde çalışıyor.

E dip Köseoğlu (1904) Muhtelif mevzulardaki eserlerle kendini muhitine ve arkadaşlarına tanıtmak istiyor. Bazan çok sert hatlardan mürekkep kompozisyonları yanında olgunları hiç eksik değildir. Çallının talebesinde bazan ustasının israf halinde kullandığı renkleri, daha dar bir ölçüde belli etmeğe uğraşıyor. Bilhassa bazı portreleri onu bütün bir halde öğretmeğe kâfidir.

Sanayii Nefisede uzun müddet çalıştıktan sonra, Parise gitmiş ve ve ora akademisinden de mezun olmuştur. Serbest bir elle iyi işler çıkardığı gibi gönye ve cedvelle de tezyini faaliyetleri başarmakta hü-

neri vardır. Bu işten kuvvetli anlayışı olduğu için bugün Güzel Sanatlar Akademisinin tezyini faaliyetlerini idare etmektedir. Müstakil ressamlar ve heykeltıraşlar birliği âzasının müzeye geçmiş eseri vardır.

Şemsi Arel (1907) Ressam oğlu ressam olan bu sanatkarın tabii ve fitri olan istidadile mütenasip muvaffakiyetleri tebhir eden faaliyetleri vardır. İlk sangt ve resim zevkini babası yanında öğrenmiş, bilâhare Sanayii Nefisede çalışmalarına iyi bir istikamet vermiştir. Bazan portreci pek çok defalarda kendisini iyi bir peyzajcı görüyorum.

Babasının sanatta millî mevzudaki faaliyeti olduğunda da aynı ölçüde devam etmektedir. Buna rağmen vücuda getirdiği eserlerde mahallî mevzular ön plânı işgal ederler. Evvelâ Erzincan Askerî Orta mektebinde resim hocalığı yapan sanatkarı bir kaç senedir Konya Askerî Orta mektebinin resim tedrisatına istikamet vermekle meşgul buluyorum. Bu meyanda hususî sergiler açmak ve açılmışlara iştirak etmek suretile kendini ve fırçasını tanıtmaya çalışıyor.

Şerif Renkgörür (1890) da İstanbulda doğmuş ve Harbiyenin resim kısmında Halil paşanın fırçasından istifade etmek suretile yetişmiştir. Bir müddet Münih'te Hofmanın resim mektebine devam etmiş ve muhtelif eserlerini ondan sonra yaratmağa başlamıştır. Birçok sergilere iştirak etmiş, kendine mahsus bir fırçası vardır. Ankara Halkevinin atölyesinde faaliyetine devam etmektedir.

Bir çok kıymetli yağlı boyaları yanında ayrıca suluboya eserleri işlemiştir. Bilhassa, onlar arasında pek kıymetlileri vardır. Bu meşguliyetlerle muhtelif mecmualarda neşrettiği yazıları da ayrı bir hususiyeti haizdir. Meselâ: Eserlerinde en çok ilk üstadının tesirini taşımaktadır. Renk ve şekillerinde hattâ görüş ve sezişlerinde onu geniş kuvvette hissettirmektedir.

Şefik Boysal, Ümit verici çalışmaları olan bir ressamdır. Sanat hayatını pek yakından tanıdığım bu arkadaşı herhalde bahsettiklerim yanında iyi bir mevki ile hatırlıyorum. Henüz Sanayii Nefise'ye devam ettiği sıralarda büyük mahrumiyetler içinde bulunuyordu. Buna rağmen, sanata karşı sönmez aşkı kendisine bu gün için temin ettirdiği mevkii pek pahalı bir surette verebilmiştir. Bilhassa, ressamlar cemiyetinin Galatasaray sergisinde ve Moskova'da teşhir edilen Türk ressamlar sergisinde teşhir ettiği kuvvetli hisleri taşıya talolarile hayretleri üzerine celbetmişti.

Şefik, Çallının iyi bir talebesi olmakla kalmamış, bilâkis kendisine resimde iyi janr intihabına da muvaffak olmuştur ki, eserlerinde tatlı bir renk harmonisi ile peyzajlarına ayrı bir hususiyet kazandırmıştır. Bir müddet Konya Lisesinde resim tedrisatı ile meşgul olduğu gibi, bu esnada Konya'dan pek güzel parçaları tesbit etmiştir. Bu gün hocsının yanında atölye faaliyetlerini idare ediyor, bir tarafa yeni yeni eserler vücuda getiriyor.

Turgut Zaim, İyi dereceli bir ressam olarak tanımaktayım. Sanayii Nefise'de ressamlığa başlayan sanatkar, fırçasına Pariste üstünlük temin etmiştir. Eski sergilerden başlayarak bu güne kadar, müteaddit sergilerde peyzaj ve portre mevzularında pek kıymetli eserler teşhir etmiştir.

Bilhassa, sanatkârdaki terakki adımları (1938) den itibaren kuvvetli bir mevki iktisap etmiş hürünüyor. Meselâ: Peyzajları yanında köylü kızı portresini herhalde Ankara sergisinde mevki temin etmiş bir eser olmakta yalnız kalmıştır. Bu ölçüde bir çok eserleri vermek için kendisinde bir kuvvet bulduğuna inanıyorum.

Ayetullah Sümer (1905) de İzmirde doğmuş (1925-1932) Pariste P. Budavan'ın atölyesinde ressamlığa kuvvet vermiş ve müteaddit sergilere iştirak etmiştir. Şimdi Güzel Sanatlar Akademisi'nde profesördür. Birliğin idâre hey'eti âzasından bulunmaktadır. Bütün sergilere iştirak ettiği gibi, takdir görmüş eserleri vardır. Türk resim ve heykel müzesinde iki değeli eserin sahibidir. Bilhassa, eserlerinde çizgi kuvveti yanında renk muvaffakiyetleri vardır. Sergilerdeki portre natürmort gibi, mütenevvi mevlularda pek emin bir fırçaya maliktir.

Faaliyetlerini uzun uzadıya anlattığım resamlardan madâ bu sahada faaliyet göstermiş daha bir çok mensuplar vardır ki, malesef hayatları hakkında hiç bir şey bilmiyorum. Yahûz, muhtelif guruplara ayrılmış ve fakat aynı ideale doğru yürüyen bu sanatkârların mütemadi çalışmaları bugün ve yarın için Türklüğe ve onun renk alemine büyük kazançlar vadetmektedir.

Bilhassa, Güzel Sanatlar Akademisinin bu faal birliklere her sene geniş bir ölçüde iştirak etmesi herhalde sevindirecek bir varlıktır. Yüzlerce yıl önce başlamış Türk resim hayatının fasılasız surdte faal mensuplarıyla milletler sanat tarihinde değerli bir rol oynaması yalnız Türkleri değil ve fakat bütün milletlerin takdirini ve alkışlarını toplayabilecek bir mevcudiyettir.

R U H U N A K I Ş I

Ali Rıza Korap

Hatıraların Rollerı

Sevdiğimiz kimselerin tedar ettiirdikleri bir çok zaman, mekân ve eşya hatıraları var. Biz bu sevdiklerimizi o hatıralardan veya hatıraları bunlardan ayırırsak sevgimizin en mühim elemanlarını birbirinden tecrit etmiş ve onu zayıflatmış oluruz.

Can sıkıntısına dair

Gerçek fikir ve duygu adamının can sıkıntısı ile alelade bir adamın ki arasında keyfiyet farkı var. Tenbel adamın canı sıkılır. Çünkü işsizdir. Ruh ise mütemadi bir faaliyettir. Onun işsizlik zamanındaki reaksiyonu can sıkıntısıdır.

Öz ve gerçek fikir ve duygu adamına gelince, onun canı işsizlikten değil - çünkü bu adam hiç bir an boş durmaz, hep eser verir - fakat tekrardan sıkılır. Böyle adam yaratıcı olamadığı zamanlar can sıkıntısı duyar. Çünkü onun şuur dehlizlerinde, daima yepyeni, orijinal eserler vermek için bir hamle vardır. Bu hamle olmadığı vakit seçkin insan yorgun ve bezgindir.

Bu sebepten başkaları çalıştıkları zaman yorulur, işsiz kaldıkları zaman sıkılırlar. Seçkin insan ise, boşduramayacağına göre, onun ruhu daima yeni meselelerle, yeni davalarla ve yeni eser hazırlıklarıyla meşgul olduğundan, ancak yeni eser veremediği, işini tekrarladığı vakit hem yorulur, hem sıkılır.

Yeni ve güzel

Güzel sanatlar havasında kafa ve gönül işletenlerin bazıları hâlâ anlayamıyorlar mı ki: Her güzel şey yenidir; fakat her yeni şey güzel oluyabilir.

Medeniyetin yükü

Medeniyet sür'atı beslemekle mekânı kısalttı, zamandan kazandırmış oldu. Fakat zamanı o kadar çok, o kadar kayıtlı ve üzüntülü işlerle doldurdu ki, bu sefer bize, o baş döndürücü hız içinde ve bu ezici yük altında yol almak düştü. Ekspresin ve tayyarenin maroken koltuğuna gömülmüş, raylar üstünden ve bulutlar arasından uçup giden

medenî nin tabanları aşınmıyor amma, kafasının içindeki çapraşık işle-
rin birbiri etrafında fır fır koşuşmalarıyla, başı dönüyor ve o başı taşı-
yan omuzları çöküyor.

Kayıplarımız

Maddî kayıplarımızın en ufak parçasına karşı bile acı duymaktan
kendimizi alamıyoruz. Ya farkında olmadan her gün ve her an insanlı-
ğımızdan kaybettiklerimize karşı biraz hisli davransaydık ne olurdu?

Dikkatin terbiyesi

Dikkatimizin terbiyesi, belki de terbiyelerin en zorudur. Çünkü ale-
lâde zamanlarda yaptığımız sandığımız dikkatler tamamiyle itiyatları-
mızın nezareti altında ve bir seçme hürriyetinden mahrumdur. İşte bu
yönden de san'atte orijinal eser vermek kolay değil. Evvelâ, itiyatları-
mızın göz ve kulaklarımıza zorla kabul ettirdiği şekil ve çeşitlerin bo-
yunduruğundan kurtulabilmek, sonra da bu alışılmış şekil ve çeşitler-
den başka, henüz hiç rastlamadığımız, görmediğimiz ve işitmediğimiz
yeni bir inşa ve terkiğe dikkati hazırlamak lâzım. O zaman bu dış iti-
yatların baskısından kurtulmuş olan dikkatimiz, tamamiyle iç çevremi-
zin terkiğ hürriyetine kavuşmuş olur.

Orijinal eseri seyredenlerin ve dinleyenlerin dikkat ve anlayışına ge-
lince: Bunlar da aynı kaidenin hükmü altındadır. Yapılan takdirler hep
itiyatların işidir. Hatta çokluk tarafından beğenilen bir güzellik, bütün
bir yeni değildir; ancak eskisine karıştırılmış bir parçadır. Yep yeniyi
görmek, duymak ve anlamak da onu terkiğ ve inşa etmek kadar zor-
dur.

İdrakin çeşidi ve kelimeler

Kelimeler yalnız aklımız tarafından değil, hislerimiz tarafından da
anlaşılmış ve benimsenmiş olmalıdır. Bu hal zevkin idrakin teşkil eder.
Sadece aklımız tarafından idrâk edilmiş kelimeler dild devamlı bir
ömre kavuşmazlar. Netekim sonradan ilâve veya icad edilmiş kelimele-
rin çoğu bu yüzden tutunamıyorlar. Aklımız kadar hislerimiz tarafın-
dan da idrâk edilmiş kelimeler hayat kazanmış olurlar.

AZERBAYCAN

Memleket Ve Ahali [*]

Yazan :

Ha. Mol

Terceme eden :

M. N. Erenbilge

Matbû kitaplar arasında Azerbaycana dair toplu malûmat veren bir
eser yoktur. Bugüne kadar hemen hiçbir dilde Azerbaycan tarihini baş-
ladığı andan bu zamana kadar bütün safahat ile inceleyen bir eser neş-
redilmemiştir. Binaenaleyh Türkçe, Farsca, Rusca, Almanca ve Fransız-
ca da yazılmış kitap ve risalelerden edindiğim malûmatı bir araya top-
layarak Azerbaycan tarihinin, günümüze kadar, umumî bir tasvirini
yapmağa kalkışmak benim için büyük bir cüretkârlıktır.



Şimalî ve Cənubî Azerbaycan

(*) Almanca Geobolitik mecmuasından tercüme edilmiştir. Makale Ha. Mol imzalı
bir Azerbaycanlı tarafından Almanca yazılmıştır.

Azerbaycan Coğrafyasına Toplu Bir Bakış

Azerbaycan, Dağıstan, Gürcistan, Ermenistan, Türkiye ve İran arasında bulunmaktadır. Maverayı Kafkasın cenubu şarkisi ile İran yaylasının şimali garbisini kaplar. Şimalde Samur nehri ve JORA ovaları ile AKSTAFİ çayı Gürcistandan, Gökce göl Ermenistandan ayırır. Van ve Urmiye gölleri arasındaki yüksek dağlar Türkiye ile, cenuptaki BAKRU dağ İran ile bizim aramızda hudut teşkil eder. Keza Hazar denizinde Abşeron yarımadası etrafında bulunan adalar, meselâ NARGİN ve WULF adaları ile Kür nehrinin Hazar denizine dökülen ağzındaki DUVAN adası ve daha bir çok küçük adalar da Azerbaycana aittir.

Azerbaycanın Topoğrafyası çok çeşitlidir. Deniz seviyesinden 26 metre aşağıda vaki yerler, büyük çöküntüler, bulunduğu gibi daimi karlarla örtülü yüksek dağlar da vardır. Bu dağlar 4480 metre irtifaa kadar yükselir ve sonra Hazar denizine doğru alçalırlar. Aynı irtifalardaki dağlara büyük Kafkasyanın köllerinde de rastlanır, ki bunlar Şirvan havalisinde alçak tepelerle kaplanmış bir arazi halini alırlar. Bilakis küçük Kafkaslar KARABAĞ'dan Salavana kadar Kür nehri üzerinde azametli bir dağ halinde yükselirler. Kür ile Aras nehirleri arasındaki geniş ve verimli ovalara MİL denir, bunlar Kür nehrinin sol sahilinde ŞİRVAN çöküntüsü namını alırlar. Arasın sağ sahilinde ve Kür nehrinin aşağı mecrasındaki büyük çöküntüye Mugan tesmiye olunur. Buna büyük Talış çöküntüsü bitişiktir. Azerbaycanın toprakları çok zengin ve bereketlidir. Fakat iyice sulanmağa muhtaçtır. Başlıca nehirleri şunlardır: GÖKÇAN, URMIYE ve GÖK GÖL. Daha bir çok küçük göller varsa da bunlar ehemmiyetsizdir. Azerbaycanın iklimi bu topoğrafik vaziyetinin bir neticesi olup şiddetli kara ve sert step iklimi ile supotropik iklim arasında tehavvül eder; meselâ Lengkoran'dan Enzeliye kadar olan sahada olduğu gibi. Yüksek bölgelerde dün suhnet hüküm sürdüğünden nebatların hayat devresi 6:8 haftaya inhisar etmektedir. Buraları sığır ve koyunlara mer'a vazifesini görürler. Bu irtifalardan sonra ormanlar bölgesi gelir. Ormanları teşkil eden ağaçlar her iki çeşittendir, yani hem yapraklarını dökenlerden, hem de çamlardan; ormanlar bölgesinde çavdar, patates ve keten yetişir, mukabil sırtlarda ise buğday, üzüm ve pamuk ekilir. Bilakis Azerbaycanın bozkırlarında suyun yokluğu dolayısıyla nebatlar oldukça fakirdir. Bataklık bölgelerde saz, kamış bulunur. Talışın etrafındaki supotropik bölgede nebatlar gür ve taşkındır.

Azerbaycanın hayvanlar alemi zengindir: Dağ geçisinden tutunuzda yaban domuzuna, çakal, tilki, ayı ve tavşana kadar her çeşit bayvanlar bulunur. Aras ve Talış vadilerinde kaplan, sırtlan ve parsa tesadüf olunur. Kür nehri nisbeten oldukça zengin olduğu gibi menbaında havyarın alâsı elde edilir. Gökce göl ala balıkları ile meşhurdur. Keza Gök gölde öyle. Fakat Urmiye gölü tuzlu olduğundan hayvanca fakirdir.

Azerbaycanın en mühim şehirleri şunlardır: BAKÜ, şimali Azerbaycanın merkezi, Tebriz, cenubi Azerbaycanın merkezi GENCE, millî ha-

reketin merkezi ŞUŞA Karabağın merkez ve aynı zamanda meşhur şair ve hanendelerimizin yet.stiği şehir, Semabî, Saliyan, Akstafa, Astara, Nahçıvan, Erdebil, Urmiye ve Türkmençayı.

Aras çayı Azerbaycanı biri şimalî diğeei cenubi olmak üzere iki kısma ayırır. Azerbaycanın satıh mesahası 250,000 kilometre murabbai olup Portekizden iki defa daha büyüktür. Ahalisi Azeri Türkleridir. Bunların Türkçesi şarkî Anadolu Türkçesinin aynidir (Şive benzerliği) nüfusun miktarı 7:8 milyon kadar tahmin olunmaktadır. Fakat gerek Rusların istatistiklerindeki ve gerekse İranlıların tahminlerindeki rakamlar itimada şayan değildir.

Azerbaycanın Ekonomik Durumu

Azerbaycanın başlıca servetini, bilhassa Apşeron yarımadasında elde edilen petroller, havyar, pamuk, ipek, meyve ve halı teşkil eder. Büyük harpten evvel Bakü petrolleri, cihan petrol istihsalâtında ikinci mevkii tutuyordu. (550:600 milyon pud=16,38, bir pud kilogram) 1933 yılı istatistikleri ikinci kânun ve şubat ayları istihsalâtını 912640 ton olarak göstermekte idi, bunun yalnız % 65'i Azerbaycandan elde edilmiş idi. Almanya bu petrolün 72293 tonunu çekmekte idi. Petrol kuyuları Bakünün dış mahallelerine tipik bir manzara vermiştir. Burgu makinaları gece gündüz faaliyet halindedir. Baküden Sabuncu ve Surahaniye girdiği taktirde petrol kuyusu kulelerinden müteşekkil cesim ormanlar görülür. 1913 yılında yalnız Batumdan 665700 ton petrol ihraç edilmişti, ki bunun ancak 371600 tonu petroldu. Binaenaleyh petrol Azerbaycanın baş mahsulü sayılır. Çar Rusyası zamanında sermayenin çoğu hariçten gelmekle beraber kendi sermayesiyle petrol kuyularını işleten Azerbaycanlılar da vardı. İsveçli Nobelin fabrikaları örnek teşkil ediyordu ve işlettiği saha çok geniştir. Azerbaycanlılardan meşhur petrol müstahsilleri Hacı. Musa ve Şemseddin idi.

Bakü etrafındaki petrol kaynaklarından MARKOPOLO bile bahsetmişse 1804 e kadar semereli bir istihsal yapılmıyordu. Azerbaycanlılar önce deri kırbalarla basit kuyulardan petrol çıkarırlar ve bunu tenviratta, derilerin işlenilmesinde kullanırlardı. Kayda şayan ilk teşebbüs, 1770 de petrol kuyularından muntazam surette icar bedeli alan Bakü hanı tarafından yapılmıştır. Fakat 1872 tarihine kadar bir plân dairesinde istihsalât yapıldığından bahsolunamaz, ancak bilâhare Amerika nümine ittihaz olunarak kuyular açılmış ve icap eben tesisat yapılmaya başlanmıştır. 1877 de Bakü şehri petrol kuyularından Rayhmark vergi almıştır. Bir sene sonra bu miktar 7.000000 Rayhmarka çıkmış, üçüncü sene ise 10.000000 Rayhmarkı bulmuştur.

Şimdi petrol istihsalâtındaki inkişafın küçük bir krokisini çizelim: Başlangıç yılımız 1860 yılıdır, ki bu yıl içinde istihsal olunan petrol miktarı ancak 4200 ton kadardı. 1870 de bu miktar 32800 ton olmuş, on sene sonrada 510000 tona varmıştır. 1890 da 3.700000 tona, 1908 de 9.900000 tona balığ olmuştur. Cihan harbinden az evvel 6.900000 tondur. Fakat bundan sonraki yıllarda istihsalât hayrete şayan bir derecede azalmıştır. 1919

yılında, müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti zamanında 3.700000 ton elde etmiştik. 1920 de 1.870000 ton ithal olunmuştur.

Fakat sonra istihsalât yeniden azalarak 1922 de 1.500000 tona düşmüştür. Tabii bu azalma petrol kaynaklarının sızmasından değil, fakat siyasi karışıklıklar neticesi olarak teknik ve ekonomik şartların ihmal edilmiş olmasından ileri gelmiştir.

Bu izahattan anlaşılıyor ki, Bakü ve civarı Azerbaycan ekonomisinde mühim bir rol oynamış ve oynayacaktır. Bakü muazzam ve hemen bitmez tükenmez serveti ile Azerbaycanlılar için bir saadet, fakat aynı zamanda bir felâket kaynağı mesabesinde.

Şunuda ilâve edeyim, ki bugün neft hasılatı Baküden Batuma uzatılan demir borular (Pipe — Line) le sevk olunmakta ve Batum limanından yabancı memleketlere ihraç edilmektedir. Bu borular Maveray - Kafkas demiryolunu takip eder; Baküde deniz seviyesinden 24,5 metre aşağıdan başlıyan Pipe — Line'ler 50 kilometrede bir kurulmuş olan tulumba istasyonları vasıtasile Suram tüneline 775 metre irtifaa çıkmakta ve bu tünelden itibaren 160 kilometre uzunlukta tek bir saha içinde uzanarak Batum limanına varmaktadır. Boruların boyu 890 kilometredir. Kısa bir temdidi şube Dsekan istasyonundan bakır istihsal merkezi olan Karabulgaya uzatılmıştır.

Azerbaycanda demirden başka Kobalt, Alüminyum, Kurşun ve Çinko madenleri de vardır. Fakat bu madenler henüz kâfi derecede işletilememekte olduğundan istihsalât hakkında doğru rakamlar verilemez. Birinci Cihan harbinden evvel bu madenleri işletmek üzere bazı şirketler teşekkül etmiş ve hattâ bunlardan bazıları kısmen muvaffak olmuşlardı. Lâkin birinci cihan harbi ve onu takip eden hadiseler her türlü hususî teşebbüslere nihayet vermiştir. Gence civarındaki KÜKÜRT ve BAKIR, Allah verdi, Kedabek, Covdar ocaklarının bir de Kovrasu üzerinde Kepedagı eteğinde vaki Caykent civarının MAGNEZİT ve Sulfat dö sud madenleri meşhurdur. Keza Nahcivanın efsane kabilinden meyve bahçeleri, ipek böcekçiliği ve bilhassa kaya tuzu dillerde destandır.

Eskiden Aras — Kür çöküntüsünü kaplayan denizin artıkları olmak üzere bir çok tuzlu göller ve memlehalar mevcut olup bunlardan da TUZ istihsal olunur. Fakat Tuz ekseriyetle Bakünün şimalindeki 27 gölden çıkarılır. Kür çöküntüsündeki bu göllerden elde edilen tuz hemen yerinde hayyar imalinde ve balık konservelelerinde kullanılarak sarf ve istihlak olunur.

Azerbaycanda bunlardan başka natiriyum sulfat — Glaubersalz — şap (Şamhur civarındaki dere) de bulunur. Gence ve Karabulakta zımpara, Şuşa civarındaki Sarıbabada Asbes elde edilir. Azerbaycanlılar demir sulfatı — Gelbeisenerz — ve Oksidi kumaşların boyanmasında kullanırlar. Ateşe dayanıklı olan Slikatlar Kedabek ve Allahverdi ocaklarında bulunur. Biz yalnız kömürce fakiriz, fakat buna mukabil neft madenlerimiz ve ormanlarımız vardır. Bunlar ekonomik hayatta kömür noksanını kat'iyen hissettirmemektedirler.

Şimdi altından da biraz bahsedelim: Bu kıymetli maden Akstafa nehri kaynaklarının kumlarında, ve az miktarda bakır madenlerinde rast gelinmektedir; bundan başka Şemahi'nin yakınındaki Nail dağında vaki Ketabekde ve garbî Aroğva derelerinde de altın vardır.

Nehir havzalarıöyle bir vaziyette bulunuyorlar, ki bütün sular Kür ve Aras nehirlerine akarlar: bu sulardan beyaz kömür istihsal etmek için de geniş imkânlar mevcut isede henüz bu işe başlanmamıştır.

Azerbaycanın İsmi

Yukarıda arzettiğim veçhile Azerbaycanlılar Türkdürler ve kendilerine Türk yahut Azeri Türkü derler. Bu şekilde adlanmanın sebebini izah etmek isterim: Daha ilk zamanlardanberi memleket Azerbaycan denmektedir. Eski tarihlerde Albania, Atropatene ve o zamanki haritalarda Kaspî isimlerine rastlarız. Araplar Adrbeigan eski Ermenistan Aterpaterkan yahut Ater - Pailekan; eski Yunanlılar Atrobatene; Gürcüler Adar-Badagan adını verirler. Kafkasya Azerbaycanı hakkında bir eser yazmış olan Baharlı'nın fikrince Azerbaycan tabiri bütün dillerde iki kelimeden mürekkeptir. Biri Ater yahut Azer kelimesidir, ki bütün nüansile "ateş," manasını ifade eder. Diğer, yani Azerbaycanın ikinci kısmı ise "kıvılcım," yahut "parlaklık," demektir. Bu fikir ve mutaleaya göre Azerbaycan bütün şekillerile "kıvılcımlı ateş memleketi," yahut "parlak ateş memleketi," anlamındadır. Derbenden Urmîye gölü çivarındaki Bagridağ'e kadar Hazer denizinin garbinde kalan bölgenin "ebedî ateşi," temin eden gazlarla — ki satha serbestçe çıkarlar — dolu olduğu sabit olmuştur. Bir zamanlar Tebrizde ateşe tapanların mabuduna "Aderbaygan," denirdi. Azerbaycan gelimesini Almancaya en doğru ve en münasip olarak "ateş ilahinin mabedi," diye tercüme edebiliriz. Biz Azerbaycan adının, memleketin ilk ahalisi tarafından muhafaza edilen ebedî ateşle sıkı bir alâka ve münasebeti olduğu kanaatindeyiz.

Azerbaycanın Tarihi Ve Taksimi

Azerbaycanın tarihi 17 nci asra kadar büyük bir çeşitlilik gösterir; ben burada teferrüata girişmek istemem. Yalnız Presleri, Büyük İskenderi, Romalıları, Bizanslıları ve Kafkasya ya kadar uzanan büyük Hun seferleriyle Arap istilasını hatırlatmak kâfidir; keza altın ve gümüş ordu devletlerinin kuruluşundan çok evvel Şimalî Kafkasya ya gelen Hazar ve Peçenekleri de zikretmek içap eder. Bunlar şimalî Kafkasyadan Azerbaycanla Gürcistana girdiler, Ermenistanı zaptettiler, fakat zamanla oralardan çekilip tekrar Azerbaycana geldiler. Cenubdan Selçukilerin ataları ilerliyerek Azerbaycanı istila eylediler ve orada yerleştiler. Hattâ bizzat İranlılar bile bu havaliyi cengâver Selçukîler vasıtasile kısmen isti'mar edebilmişlerdi. Müslümanların şimalî Kafkasyaya kadar dayanan muzafferan istilâları, aynı zamanda Tatarların İslâmiyeti kabul etmesi bütün Azerbaycanda müslümanlığın yayılmasını mucip oldu. Eskiden Azerbaycanlılar kısmen puta, kısmen de ateşe taparlardı. Sonra kısa bir zaman için Hristiyan oldular. Daha sonra İslâmiyeti kabul ettiler. Müslümanlık münferit kabileler arasında kuvvetli bir bağlılık

temin eyledi. Azerbaycan ötedenberi İranın nüfuzu altında bulunuyordu; yalnız 931 - 980 ve 1146 yıllarından yani Şemseddin Yezdicürd zamanında - müstakil oldu. Azerbaycanın daha o zaman mevcut olan hanlıkları ya birbirleriyle harp eder yahut yabancı bir devlet tarafından teker teker mağlup ve perişan edilirdi. Hatta İranın daha sonraki parlak devirlerinde bu hanlıklar onun birer vasalı olmuşlardı. Azerbaycanlılar tarafından kurulmuş olan hanlıklar şunlardı: Şirvan, Derbent, Bakü, Taliş, Karabağ, Şeki, Gence, Nahçıvan, Tebriz ve Urmiye. Müstakil yaşayan bu hanlıklar bilâhare, yalnız Şirvanşah hanlığı müstesna, hepsi İran Şahlığının birer vasalı oldu. 17n ci asrın sonlarında Anadolu Türkleri tekrar Azerbaycana geldiler. Meselâ İkinci Selim ve üçüncü Murat seferleri gibi. Bu sonuncu seferde Azerbaycanın cenup kısmı kâmilan feth ve istilâ olundu; ve 1583 - 1588 e kadar burası Anadolu Türkleri tarafından baştan başa iskân edildi. Fakat 1603 de Şah Abbas Türkleri tekrar Azerbaycanda çıkarmağa muvaffak oldu. Nihayet 1722 de Ruslar şimalî Kafkasyada göründüler. İranlılar Şiiliği devletin resmî mezhebi yapmağa çalıştılar ve buna Şah İsmail Safevî zamanında muvaffak oldular; hattâ bu mezhebi Derbent kapılarına kadar yaydılar. Bu devir Azerbaycanın en karanlık ve en korkunç bir orta çağdır.



Kafkasya'nın Kavmî ve Dinî Haritası

Gerçi Azerbaycan hanlıklarından birinin devlet adamı diğerinkile şifahî müzakerelerde bulunduğu zaman Türkçe konuşurdu, fakat resmî dil Farsça olduğundan tahrirî münasebat ve muhaberetta daha ziyade bu dil kullanılırdı. Şii mezhebinin kabulü - İran devletinin resmî dini olarak - devletin umurü mesalihinde Fars dilinin istimali Azerbaycandaki bütün hanlıkların az veya çok İrana temayül etmelerini mucip olmuştur. Devlet ve millet düşmanı olan Rusların zuhuru kadar Azerbaycan Hanlıkları tarafından tarihe birlik gösteren bir devlet halinde girebilmek için pek zaif teşebbüsler vukubulmuştur. Büyük Petro siyasetine cenubu şarkıye doğru istikamet verdiği zaman Azerbaycan işte bu vaziyette bulunuyordu. Cümlemizce malûm bir keyfiyettir, ki Kazandaki şimal Türk devleti, Kırım, Astragan, Kabartay Hanlıkları mahv ve munkarız olduktan sonra bu siyaset ikinci Katerina

tarafından büyük bir sadakatle takip olunmuştur. Tarihi bir hakikattir, ki Şah Abbas şiiliği Azerbaycana soktuktan sonra Türklerle İranlılar arasında korkunç bir mücadele devresi başlamıştır. Bu mezheb kavgalarının sonunda İranlılar Osmanlı Türklerini Azerbaycandan tamamilen çıkarmağa muvaffak olmuşlardır. Fakat diğer taraftan bu iki devlet birbirile böyle muharebe ve mücadele ederken her ikisinin de ebedî düşmanı olan Rusya kuvvetlendikçe kuvvetleniyordu. Şimdi Azerbaycan için yeni bir devir başlıyordu, çünkü Osmanlı Türkleri burasını terketmişlerdi, İranlılar ise Rusların genişlemesine mani olabilecek bir halde değildiler.

Rusların cenuba doğru istilâsını durdurmak için 1774 de Osmanlı Türkleri tarafından vukubulan zaif bir teşebbüs muvaffakiyetsizlikle neticelenmişti. Astragan ve Kabartay Hanlıkları Rusların eline geçti. Bu esnada Moskov tehlikesini takdirden aciz bir Azerbaycan zorbası -Renegat- Ağa Mahmut Kaçar Gürcistanla harp ediyordu; bu sonuncusunun da sanki yapacak başka bir işi yokmuş gibi Kral İkinci Irakli Gürcistanın tac ve tahtını 1800 tarihinde Rusyaya pişkiş çekiyordu. 1801 de Rusyanın himayesine girmek talebinde bulunan Gürcistanın bu talep ve teklifi kabul olundu. Gürcistan himayeye girdi. Fakat çok geçmeden arada mün'akit mukavele hiçe sayılarak Gürcistan Rusyanın bir vilâyeti haline kondu. Eğer Gürcistan Rusyanın himayesine girmeseydi, bütün Kafkasyanın Ruslar tarafından zapt ve istilâsı o kadar kolay olmayacaktı. Kafkasyada yaşayan kavimler, Gürcüler de dahil olmak üzere, onaltıncı asırdan zamanımıza kadar Ruslarla mütemadiyen muharebe ve mücadele etmişlerdir. Ruslar Gürcistana tamamilen ve kuvvetli bir surette hâkim olduktan sonra şimali Azerbaycana taarruza başladılar. General Zizianoff Tiflisten ilerledi ve bazı Hanlıkları zapt ve işgal eyledi. Bu devir İranın vasalları olan Hanlara yardım etmesi ve onlarla iş birliği yapması lâzım gelen bir devirdi; fakat o, böyle bir müzaheretle bulunmadı, bilâkis Azerbaycan Hanları yalnız başlarına kaldılar. 1796 da General Suboff Derbendi zaptetti ve oranın hâkimi olan Fatalinefi olundu. 1804 de Gence Hanı prens Cevdet General Zizianoff'a karşı vatanını kahramanca müdafaa etti. Fakat aylarca süren bir muhasaradan sonra Gence Rusların eline geçti. Zizianoff şimali şarkıye doğru ilerliyerek Bakü Hanı ile muharebeye girişti. Hüseyin Kolu ismindeki bu Han İrana kaçtı ve Zizianoff Baküyü alınca vefat etti. Yavaş yavaş Azerbaycanın şimal kısmı Rusların hükmü altına girdi. Hanların bazıları mutavaat ettiler, bazıları da İrana kaçtılar. Son kahramanca muharebe Karabağda oldu. Önce buranın Hanı müşterek düşmana karşı diğer Hanların da elele vermesi için bir hayli çalıştı. Ona o aralık İrana kaçmış olan Hanlar da yardım eylediler, Erdebil, Taliş Hanlarını Karabağ Hanile iş birliği yapmak için teşvik ve iknâ ettiler. Eğer Ermeniler hiyanet etmeyip te Karabağ Hanının kuvveti hakkında Ruslara haber vermese, lerdı Karabağ Hanının galebe çalacağı muhakkaktı. Ruslar aldıkları haber üzerine geri çekildiler, ormanlara girip saklandılar ve modern stratejileri sayesinde Karabağ ordusunu kurdukları pusuya doğru çekmeğe muvaffak oldular. Karabağ ordusu o kadar kalabalık, o kadar

kuvvetli idi, ki eğer Rusların elindeki silâhlar daha mükemmel olmasaydı bu manevrede onlara bir muvaffakiyet temin edemiyecekti.

Karabağ alındı. Sonra Şirvan (1820) ve Şiki de zaptolundu. Ruslar Arası geçtiler ve yavaş yavaş bütün Azerbaycana hâkim oldular. Nihayet İran harekete geldi ve Ruslarla müzakereye başladı. 14 İkinci teşrin - 1823 de Gülüstan muahedesi aktolundu. Fakat buna rağmen sükûn temin edilemedi. Azerbaycanın tekrar isyan etmesi, Rusya ile yeniden nizâ ve ihtilâfların zuhura gelmesi bir daha arazi kaybına sebep oldu. Bunun üzerine 1828 Türkmen Çayı muahedesi aktedildi. Rusya İranı 20 milyon ruble harp tazminatı vermiye mecbur kıldı, ve bu tazminat ödeninceye kadar Azerbaycan Rusların işgali altında kaldı. 1828 sulhu ile Azerbaycan tarihinde pek mühim bir devir başlar. Evvelâ şimalî Azerbaycan ister istemez Rusyaya terkedilerek cenubî Azerbaycandan ayrıldı, sonra cenubî Azeabaycandaki Hanlıklar İrana yaranmak isteyerek yavaş yavaş istiklâllerini kaybettiler. Şimalî Azerbaycanı ilhak eden devletin tamamilе yabancı bulunması, hattâ din itibarıyla de bûsbütün ayrı ve farklı olması şimalî Azerbaycanlıları millî birliklerini temin etmek düşüncesine sevk etti; ve o tarihten itibaren birlik ve beraberlik fikri halk arasında yavaş yavaş yayılmıya başladı. Cenubî Azerbaycanda ise vaziyet bûsbütün başka idi. Çünkü İranla cenubî Azerbaycan - ki buradaki Hanlar Şahın birer vasalı vaziyetinde idiler - arasında uzun yıllardanberi devam eden temaslar karşılıklı münasebetleri o kadar gerginleştirmemişti. Keza istiklâl fikri de burada şimaldeki kadar alevlenmemiş ve şiddet bulmamıştı. Bundan başka İranda saltanat süren Şah ailesi Azerbaycan Türklerinden idi. Binaenaleyh karşılaştığımız hakikat şu idi, ki şimalî Azerbaycan Ruslaşıyor ve her şeyi bizzat kendisinden bekliyen bir hale gelmiş bulunuyordu. Şimalî ve cenubî Azerbaycanlılar ayrı ayrı yollarda yürüyor ve birbirleriyle pek temas ediyorlardı. Tam doksan yıl sonra, yani 8 Mayıs - 1919 da, bir telsiz telgraf Azerbaycanın istiklâlini bütün dünyaya ilân etti. Fakat müstakil olan yalnız şimalî Bakû yahut Azerbaycanı idi. Azerbaycanlıların yüz yıl süren istiklâl mücadeleleri münhasıran şimalî Azerbaycanda vukubulmuştu. Binaenaleyh aşağıda Azerpaycan ismi geçtikçe şimalî Azerbaycanı kastettiğimi anlamalısınız. Cenubî Azerbaycan muhtelif sebeplerle mevzu harici tutulmuştur.

Şimalî Azerbaycan istila edildikten sonra orada ne kadar hanlıklar varsa hepsi bertaraf edildi, yahut handana mensup kimseler her hangi bir yerde küçük birer memuriyet mukabilinde bütün haklarından ferâğat etmeğe mecbur tutuldular. Denilebilir, ki istilânın daha sekizinci yılında Şimalî Azerbaycan temamilе başsız kalmıştı. Bütün hanlar ve aileleri ana vatandan ayrılıp uzaklara gittilerse de halk göç etmeyerek yerinde ve yurdunda kaldı. Karabağdan Şemahiye atlılar gidüp geliyor Nahcivan ile Bakû arasında Sailer mekik dokuyordu. Artık millî bir hareket başlamıştı. Fakat bu hareket henüz zaif, mübhem ve mütereddit idi, teşkilâtta mahrumdu. Dikkate şayandır, ki bu millî hareketin daha başlangıcında ruhani sınıf halkla işbirliği yapmıştı. Şeyhler ve mollalar mütemadiyen Rus istilâsı, Rus imperliyazmı aleyhinde propa-

gandalar yapıyorlar, müritlik tarikatını bütün Azerbaycana yaymak için var kuvvetlerini sarfediyorlardı. Bu şeyhler ve mollalar Rus mahekmerli tarafından birbirini müteakip ve sür'atle mahkum oluyor, kelleleri uçuruluyordu. Fakat buna rağmen Kürdemirli Hadis İsmailin tarikatı Dağıstanlı bir genç şeyh, şeyh Şamil tarafından Kafkasya Azerbaycanında büyük bir hızla yayılıyor ve gökleşiyordu. Henüz Dağıstan düşmemişti. Binaenaleyh müritlik tarikatı mübeşşirlerini, müfessirlerini, ve naşirlerini burada buluyordu. Müritlik demek din ve vatan uğrunda Ruslarla harp etmek demektir. Dağıstanlılar bu tarikatı okadar mükemmel teşkilâtlandırmışlar, gaye ve maksatlarını mevkii file koymakta o derece maharet göstermişlerdi, ki bu sayede Rus silindirini tam otuz altı sene öz vatanlarından uzaklaştırmaya muvafık olmuşlardı. Azerbaycanlılar ana yurtlarını kahraman dağlı halk ile iş birliği ederek muannidane müdafaa edebilmişlerdi, fakat dağlıların muharebe ve mücadelelerinde, bizim hemen hemen hiç bir yardımımız dokunmaksızın otuz altı sene daha devam edebilmeleri pek güç ve acı olmuştur. Gürcülere gelince, bunlar Şarkı Kafkasyada, Azerbaycanda ve Şimalî Kafkasyada vukua gelen bütün harplerde, memleketlerinin önce himaye altında bir devlet halinde idare olunacağı vadedilmişken sonra bir vilâyet derecesine indirilmesine rağmen, daima seyirci, daima lâkayt kalmışlardı. Azerbaycan, dolayısıyla bütün Maverayı kaffas Rusların eline geçince Dağıstanın da ilhak olunacağı tabii idi. Binaenaleyh nevidane bir harp başlamıştı. 1813 — 1859 da Şimalî Kafkasyadaki müritlerin kahraman önderi şeyh Şamil teslim oldu. Bundan sonra an'aneyi hatırlatan her şey kaip olmuştu. Azerbaycan bir takım vilâyetlere ayrıldı ve bazı şehirlerin ismi bile değiştirildi. Meselâ Merza Şafinin doğum yeri olan meşhur Gence şehrine Elisabetpol denildi. Memleketin her kapısı, hattâ her köşe ve bucağı Rus serserilerine açıldı. Dinî ve siyasî akidesi dolayısıyla takibata uğrayan, kanun ve disiplinden kaçan ne kadar rus varsa Azerbaycana geldi, yer ve yurt edinmeğe, koloni kurmağa başladı. Bunlar Rusyada hükûmetin takibatına uğradıkları, hor ve hakir görüldükleri halde burada, Kafkasyada pek iyi karşılanıyor ve büyük ölçüde himaye ediliyorlardı. Keza Lazaref'in sevk ve idaresinde binlerce Ermeni de Karabağ ve Şemahiye getirilip yerleştirildi. Bu, Ermeniler için bir mükâfatti, çünkü onlar Ruslara yardım ediyorlardı. Rusların Azerbaycandaki kolonizasyonu önce Sabian, Lengkoran, Nuha da başlamış fakat bu kolonizasyona ve halkın ruslaştırılıp hristiyanlaştırılmasına bir türlü son verilememiştir.

Ruslar okadar ileri vardılar, ki meşhur Şirvanşah hanlığını bile yavaş yavaş ehemmiyetsiz bir vilâyet mertebesine indirdiler, binlerce ipek ve halı tezgâhı işlemez oldu.

Bir aralık Ruslar Azerbaycanda Tatarca yahut Müslümanca konuşulmasını istediler. Kıymetli okuyucularıma size sorarım: bu dünyada bir Hristiyan dili varmıdır? Bavyralıların yahut Norveçlilerin hristiyanca konuşmalarını talep etmek ne kadar mantıksızsa Rusların bu istekleri-

de okadar mantıksızdı. Tatarcaya gelince, gerçi kan kardeşlerimiz olan tatarlar Kırım'da, Kazanda, Orenburg'da ve Ufada tatarca konuşuyorlar, fakat onların Tatarca konuşması biz Azerbaycanlıların da Tatarca konuşmamızı icap ettirmezdi. Bu, mevcut hakikatin şuurlu ve maksadlı bir tahriif ve taglitinden başka bir şey değildi, Rusyas Türkiye'nin edebî ve ezeli düşmanı olduğundan Türkiye hudutlarına yakın yerlerde Türkçe konuşulmasına tahammül edemeyordu. Ve binaenaleyh bütün Türkleri bir çömlek içine atıyordu. Siz Tatarsınız bitti! Rusyada yaşayan kırk milyon Türkün kâmilten Tatar olduğuna Avrupayı inandırmak istiyordu. Ve maalesef Avrupalıların da bir çoğu bu propagandaya inanıyordu. Biz bu gibilere "kaşif", yani "gözlüklüler", adını takmıştık.

Mücadle devam ediyordu. Azerî dili hemen her tarafta 3 ncü yahut 4 ncü bir dil mertebesine inmişti. Zaman geçtikçe okullarda bile ana dilimiz olan Türkçe ile tedrisat menedilmişti. Hiç bir kültür teşkilâtımız devlet himayesine mazhar olamıyordu. Medreselerin dörtte üçü kapatılmıştı. Bütün Azerbaycanda ilk okullar parmakla gösteriliyordu. Orta okullar kâmilten rus okulları idi; ve bunlar e kadar parlak bir surette teşkilâtlandırılmışlardı, ki hemen her Azerbaycanlı altı senelik bir tahsilden sonra her hangi bir sebep ve bahane ile kapudışarı ediliirdi. Artık Azerbaycanlılar bir türlü tahammülü kabil olmayan bu ahval ve şerait karşısında kendilerini kurtarabilmek için çareler aramaya başlamışlardı. Geniş halk kütlesinde memnuniyetsizlik azamî hadını bulmuştu. Derken 1905 de Rus-Japn harbi oldu. Tabiidir, ki biz bu harpte Rusyanın mağlûp ve perişan olmasını can ve gönülden istiyorduk. Dünyanın en ehliyetsiz bir handanının tahtı sallanıyordu. İlk Rus ihtilâli koptu. Biz bu ihtilâlde istifade edeceğimizi, az çok geniş bir nefes alıp bazı müsaadelere mazhar olacağımızı ümit ediyorduk. Halbu ki ihtilâli müteakip baş gösteren aksi amellerden fena halde mütezarrır olduk. Zaten bu, daima böyle oluyordu. Ne zaman Rusyada bir ihtilâl muvaffakiyetsizliğe uğrarsa onun avakıbını biz yüklenirdik. Gerçi 1907 ihtilâli hiç bir muvaffakiyet temin etmedise de bazı müsaadelere mazhar olduk, fakat bu müsaadeler o kadar uzun sürmedi. Biz onlara iki el ile sımsıkı sarıldık. Kaybedilen, kaçırılan birçok fırsatları telâfiye çalıştık, bir çok gazeteler tesis ettik, aylık mecmualar çıkardık. Bu gazete ve mecmuaların sürümü ve basımı pek ziyade idi. Keza Kırım'da ve Türkistanda da bazı gazete ve mecmualar çıkıyordu. Bunlardan başka Azerbaycanda bir Mizahî — siyasi gazete de neşrolunuyordu. "Azerbaycanın mizahî ve Musavver haftalık gazetesi". Bu gazetede iki Alman'da çalışıyordu. Bütün gençler ve ihtiyarlar bu propaganda mecmuası etrafında toplanmışlardı. Şair Sabirin öz Türkçe terennüm etmiş olduğu taktire şayan kıymetli şiirleri Azerbaycanlıların millî benlik ve gururunu millî birlik ve beraberliğini tahrik ediyordu. Masrafları halk tarafından ödenmek şartile bir çok ilk okullar açıldı. Azerbaycanda millî şuurun temâmile uyandığını göstermek için yalnız Hacı'nın adını zikretmek kâfidir, Vatanını seven bu zat yalnız Bakû ve civarında 160 adet ilk okul açmış ve buların bütün masraflarını kendisi deruhte eylemişti. Fakat sulh ve sükûn içinde devam eden bu

kültürel mesai Çarlık Rusyasının asla hoşuna gitmeyordu. Çok geçmeden Azerbaycan matbuâtı sıkı bir sanöre tabi tutuldu. Bir çok gazetele- rin baş muharrirleri takibata uğradı, bazıları Türkiye'ye, bazıları da İrâna kaçtı. Siyasi liderler Sibiryanın taygalarında menfa hayatına mahkûm olmamak için uzaklara firar ettiler. Kayda şayandır, ki Azerbaycan Opera, Öperet duramların oynandığı ilk Türk memleketidir ve mevsimi gelince opera binaları halkla tıklım tıklım dolardı. Bu Opêralar yalnız Türkmen ve Tatar dillerine değil, hattâ Gürcü, Ermeni ve Rus dillerine de tercüme edildi. Muhtevaları ve musikitleri o kadar samimî, tabiat ve raaliteye o kadar uygun idiler, ki bu güne kadar kıymet ve ehemmiyetlerini muhafaza etmektedirler. Bundan başka burada dikkat nazarı Ahund zade'ye celbetmek isterim. Bu, Müslümanlar arasında alfabaya modern bir şekil vermek isteyen ilk zattır. Fakat gerek Osmanlı padişahı ve gerekse İran şahı nezdinde bu hususta vukubuln bütün teşebbüsleri semeresiz kalmıştır.

O sıralarda Cihan harbi zuhur etmişti. Azerbaycanlılar seferi hizmete tabi değildiler, askerlikten sun'î bir surette uzaklaştırılmışlar ve yalnız bedel vermeğe mecbur tutulmuşlardı. Azerbaycanlılar pek âlâ biliyorlardı, ki hangi millet Türkiye ile müttefik ise kendilerinde dostu ve müttefigidir. Binaenaleyh bu ittifaktan Azerbaycan için mes'ud ve müreffeh bir istikbal ümit ediyorlar ve merkezi devletlere karşı bir meyil ve muhabbet besleyorlardı. 95 yıllık bir esaretin tabii bir neticesi. Azerbaycanlılar merkezi devletler harbi kazandıkları taktirde kendileri de hayat haklarını ve işiklâllerini kazanmış olacaklarına, bilâkis mağlubiyetleri halinde büsbütün Çarlık rusyasının boyunduruğu altında ezileceklerine temâmile kanaat getirmişlerdi. 1917 de Rusyada ihtilâl çıktı. Rus ordusu bozuldu ve dağılmağa başladı. Eriler yerlerini terk ettiler ve ellerinde silâhları olduğu hald köylerine döndüler. Keza Kafkasya cepesi de çözülmüştü. Başsız kalan insan sürûleri demiryolları boyunca ilerliyorlar, bazıları da şimendüferle Gürcistan ve Azerbaycan, üzerinden şimali rusya ya gidiyorlardı. Çok geçmeden Kerenski hükûmeti devrildi ve başa Bolşevikler geçti. Maverayı Kafkas önce bir merkez icra komitesi tarafından idare olundu, sonra bunun yerine Maverayı Kafkas milletleri birliği kaim oldu. Bilirsiniz, ki 1917 de merkezi devletler daha kuvvetli olduklarından Kafkasya da siyasetlerini yürütebiliyorlardı. O tarihlerde Almanya Gürcistanı himayesine almış ve binaenaleyh Gürcistanda bir dereceye kadar istikrar husule gelmiş idi. 1918 yılı Mayısın 6 sından 26 sına kadar bir taraftan merkezi devletler, diğer taraftan Maverayı kafkas birliği (Seim) murahhasları arasında devam eden müzakeler müsbet bir neticeye varmadı. Gürcüler, Azerbaycanlılar ve Ermenilerin birleşmesinden vücut bulan Maverayı Kafkas milletleri birliği, Gürcistanın ayrılup istiklâlini ilân etmesi üzerine dağıldı. Bu hadiseden iki gün sonra Gencedeki Azerbaycan murahhasları da bir hükûmet kurarak memleketlerinin istiklâlini ilâu ettiler. Seim Maverayı Kafkas milletleri birliğini ifade eden bir tabirdi. Maverayı Kafkasın mukadderatını müştereken tanzim etmek için vukubulan bir teşebbüstü. Seim'in gayesine erememesi şayanı esef bir hakikati tarihiyedir.

Bunun sebeplerini izaha kalkışacak olursak sahifeler dolusu yazı yazmış oluruz. O tarihlerde ajanlar vasıtasile yapılan bolşeviklik propagandası bütün Rusya ya gök salmış ve kuvvet bulmuştu. Hatta bu idoloji yalnız şimali Kafkasyayı değil, Maverayı Kafkası da tehdit de başlatmıştı. Okadar ki daha Maverayı Kafkas milletleri birliği dağılmamışken bolşevikler Ermeni âmeleleri gurubunu elde etmişlerdi. 31 Mart 1918 de Baküde ihtilâl oldu. Bu ihtilâl da 14000 Azerî Türkü şehit düştü. 3 Mart 1918 de Brest - Litowsk de merkezi devletlerle Rusya arasında sulh aktolundu. Erdehan, Kars ve Batum Türkiye ye ilhak edildi. Buraları 1878 de Ruslar tarafından zapt ve istilâ olunmuştu. Şimdi tekrar sahibine iade ediliyordu. Tifliste içtima eden Maverayı Kafkas milletleri birliği (Seim) nin gözü önünde Bakü bolşevikleştirildi ve bu suretle Azerbaycanın merkezi kızılların eline düştü. 26 Mayıs 1918 de Gürcistan Alman himayesinde istiklâlini ilân etti. İki gün sonra yani 28 Mayıs 1918 ee Azerbaycanlılarla Ermeniler müstakil oldular. Azerbaycan yine yapa yalnız kalmıştı. Hiç bir askerî teşkilâtı yoktu, idare merkezi kızılların elinde idi. Binaenaleyh bolşevik tehlikesine karşı kendisini korumak mecburiyetinde idi. Bolşevikler ideolojilerini Baküden memleketin içerlerine doğru yayıyorlar ve dolayısıyla Azerbaycanı tehdit ediyorlardı. Diğer taraftan Ermeniler garpte hudutları aşup memleketi istilaya başlamışlardı. Böylece bir çıkmaza sapan Azerbaycan hükûmeti Türkiye ye muracaat etti ve ırktaşlığı, Türklüğü ileri sürerek yardım ve himaye talebinde bulundu. Türkiye bu talebi derhal ve bila tereddüt ve kabul etti. Fakat Azerbaycana gönderilen askerî kıt'alar (1) pek geç geldiler, bu gecikmenin sebebi Almanlarla Gürcüler arasında münakkıt itilâfnameye göre Gürcistan demiryolu ile asker ve harp malzemesinin nakli menedilmiş olduğundan Türk askerlerinin yaya olarak Azerbaycana gelmeğe mecbur olmuşlardı. Bu suretle Azerbaycan tarihi için kat'i ehemmiyeti haiz kıymetli bir zamanın kaybolmasına sebebiyet verilmiştir. Çünkü Türk askerî bu yüzden tam iki aylık bir teehhürle gelebilmişti. Azerbaycan hükûmeti Türk askerî geldikten ve Türk subaylarını (2) mahir ellerine tevdi edilen genç Azerbaycan ordusu teşkil ve tensik edildikten sonra idare merkezi Baküyü istirdat edebilmek kuvvet ve kabiliyetini kendinde buldu ve hemen harekete geçti, Bakü muhasara olunacağı bir sırada kızıllar herşeyi yüz üstü bıraktılar ve Baküyü bila muharebe beyaz Ruslara terk ederek şehre çekildiler. Hazer denizindeki beyaz Rus filotillası, sanki yapılacak başka bir acele iş yokmuş gibi, Enzeli'deki İngiliz azkerî müfrezesini davet etti. Bunun üzerine İngilizler geldiler. Fakat ne beyaz Ruslar, nede İngilizler Baküde uzun müddet tutunabildiler, 15 Eylül 1918 de ordumuz hücum ederek şehri zaptetti (3) Azerbaycan Cumhuriyet hükûmeti memlekette emniyet ve asayiş

(1) Azerbaycana Türkiyeden beşinci ve on beşinci fırkalarla daha bazı piyade ve topçu kuvvetleri gönderilmiştir.

(2) Enver paşanın kardaşı Nuriye Fahri feriklik ve Kafkas İslâm ordusu kumandanlığı verilerek yirmi kadar subay ve bir miktar erbaştan mürekkep ve çekirdek olarak bir kaç bölükle Musuldan - Havelak - Tibriz yolula Azerbaycana gönderilmiştir. İşte Azerbaycan ordusunun teşkil ve tensikine böyle başlanmıştır.

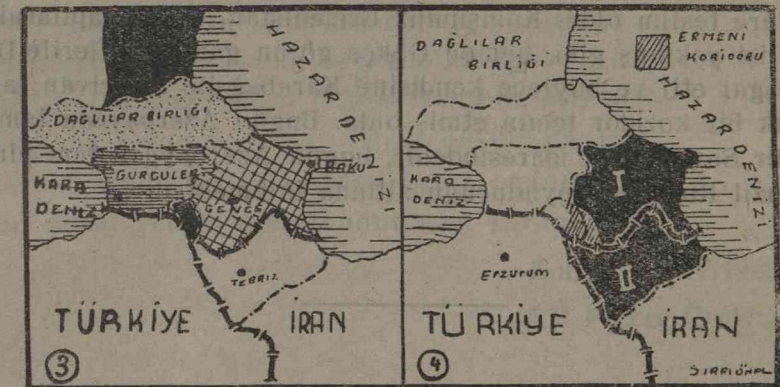
(3) Baküyü Mürsel paşanın kumandasındaki beşinci Kafkas fırkasile Süleyman İzzet beyin on beşinci fırkasını zaptetmişlerdir.

M. N. E.

tekrar kurmağa çalıştığı bir sırada merkezi devletler mağlup oldular. Bu mağlubiyet Azerbaycan üzerinde gayet fena bir tesir icra etti. Çünkü genç Azerbaycan ordusu henüz kendi başına memleketin sınırlarını müdafaa ve muhafaza edebilecek bir vaziyete gelmemişti, çünkü Mondoros mütarekesi ahkâmı mucibince bütün Türk subay ve erleri derhal bütün Kafkasyadan çekilmek mecburiyetinde idiler.

Bu defa memlekete İngilizler gelmişlerdi. Bunlar İran üzerinden ilerliyerek tekrar Baküyü işgal ettiler, aynı zamanda Karadeniz sahilindeki Batumada asker çıkardılar. Mamafih ufak bir tereddütten sonra İngiliz mümessillliği Azerbaycan hükûmeti ile işbirliği etti. Ve bu sayede Azerbaycanda emniyet ve asayiş temamilen tesis ve tekarrür ettikten mada şurada burada bolşevikler tarafından vukua getirilen isyan ve ihtilallerde bastırıldı. Hariçteki mümessillerimizin gayret ve himmetleri ile Azerbaycan cumhuriyeti 1920 tarihinde bütün devletler tarafından kabul ve tasdik olundu.

Bu esnada bolşevikler bütün Rusyaya hakim olmuşlardı. Fakat burada kalmak istemiyorlardı, tekrar başka milletleri boyundurukları altına almağı başka memleketleri zapt ve istilâ etmeği kendilerine amaç edinmişlerdi. Diğer taraftan Semiyonoff'ı koğalıyor, Wrangel'in üzerine atılıyor ve Denikin ordusunu temamilen imha etmek için uğraşıyorlardı. Şunu kaydedelim, ki Denikin Rusyaya hakim olduğu sıralarda Şimali Kafkasyada büyük ölçüde yağma, tahrip ve katlâmda bulunmuştu. Bu sebeple ona yalnız bolşevikler değil, şimali kafkasya kavimleri de düşmandı. Eğer Denikin nefsi Rusyayı kurtarmaktan başka bir şey düşünmemiş olsaydı şüphesiz çok hacil ve sefil bir mağlubiyete düşer olmazdı, Maverayı Kafkasın bir seddi mesabesinde olan Şimali Kafkasya o kadar zayıflamış, o kadar hırpalanmış ve takattan düşmüş idi, ki bolşeviklere karşı muzafferane bir harp yapmağa artık kadir değildi. Binaenaleyh bolşevikler daha 1920 de Dağıstanı ele geçirdiler ve Azerbaycanın şimal hududunda müsademeler başladı.



Kafkasya'nın Sovyetler idaresine geçmezden evvel ve sonraki siyasi taksimatı

Şimalden memleketi tehlide başlıyan bu tehlike karşısında Azerbaycan son kuvvetlerini seferber etti. Fakat Çarlık rusyası zamanında takip edilen göçmen yerleştirme siyaseti ağır basmağa başladı. Azerbaycandaki Rus göçmenleri ayrı bir hükümet kurmak istiyorlardı. Bu maksatla Lengkoran bölgesindeki Rns göçmenleri isyan ettiler Fakat Azerbaycan ordusu bu isyanı tenkil etti. Yine aynı belalı siyasetin bir neticesi olmak üzere doksan yıl evvel Lazereff'in idaresinde Karabağa getirilüp yerleştirilen Ermeni göçmenleri de ayaklandılar ve Azerbaycanı garpten tehdit etmeğe başladılar. Keza bu isyanda Azerbaycanın lehine hallolundu.

Henüz bir buçuk yaşında olan genç Azerbaycan ordusunun bu hayret ve taktire şayan muvaffakiyetlerinden burada bahsetmek hiç de lüzumsuz sayılmaz, çünkü Gence ile Lengkoran arasındaki mesafeler ve Gence ile Karabağ arasındaki arazinin yol bakımından arzettiği gayrimüsait şartlar, hattâ imkânsızlıklar eyi talim ve terbiye görmüş ordular için bile kazanılması güç bir imtihan mesabesindedir. Bakü muazzam bir petrol istihsal merkezi ve binaenaleyh büyük bir amele sığağı olduğundan ve pek çok Rus da bulunduğundan bolçevikler burada gizli ve geniş bir faaliyete geçtiler. Ancak bu denemeler Azerbaycan için kâfi görülmiyordu; hiç beklenilmeyen bir zamanda ve orta da hiç bir sebep olmadığı halde Ermeniler Azerbaycanın garp sırtına hücum ettiler ve bu suretle Azerbaycan ordusunun bir kısmını kendi karşılarında tutmağa muvafık oldular. Fakat Azerbaycan ordusu burada da parlak muvaffakiyetler gösterdi, birbiri ardı sıra indirdiği kahir darbelerle Ermenileri huduttan dışarı attı ve düşman arazisinde ilerlemeğe başladı. O kadar, ki artık Erivon'un mukadderatı Azerbaycan ordusu baş kumandanının vereceği emre bağlı bulunuyordu. Fakat tam o sırada bolçevikler Baküde isyan çıkardılar, aynı zamanda binlerce kızıl Rus bir yıldırım sür'atle şimal hududumuzu geçerek isyanı himaye ve takviye etmek üzere Baküye doğru ilerlemeğe başladı. Neticede Azerbaycan ordusu iki cephede harp etmeğe mecbur olmuştu. Fakat bu ordu artık yıpranup zayıflamış ve kısmende çevrilmiş ve binaenaleyh hareket edemeyecek bir hale gelmişti. 26 Nisan 1920 de Azerbaycan çarıncağar bolçeviklere teslim oldu. Komşumuz Ermenistan, sanki yapılacak başka bir acele işi yokmuş gibi, hemen Gökçe gölün garp sahillerile Dilican'ı zapt ve işgal etti ve böylece kendisine Karabağ ile Nahcivan arasında kolayca bir koridor temin etmiş oldu. Bugün Azerbaycan tam yirmi iki senedir Sovyetlerin idaresindedir, bugün Azerbaycan tam yirmi iki senedir kızıl Rusların boynduruğu altında inlemektedir.

ÇOCUK BAYRAMI

Çocuk, yaşamamın bize bahar içinde baharı!
Çocuk varlık bahçesinde bütün ömrümüzün varı!
En önceyi en sonraya ulayan el çocuk eli!
Yoktan var olmuş ne varsa çocuk bepsinin güzeli!
Çocuk yüzünde, gündüzün pembe, pembe fecirleri..!
Çocuk gözünde renge bak, güzellikten de ileri...!
Çocuklu anne hayatın kadında tanrılaşması...!
Çocuk sesi diriliğin ölmezliğe ulaşması...!
Çocuk sevgisi düğün gecelerin çiraganı!
Çocuk cennet ellerinden bize Tanrı armağanı!
Çocuk değil mi gönülde yakıcı aşka tat veren?
Çocuk değil mi ruh olup yükselmiye kanat veren?
Yurdun gülbüz oğulları, güneş bakışlı kızları,
Gelin şen göklerimizden pırıl, pırıl yıldızlar;
Gelin sizi bekliyoruz, kucak açık, kollar açık,
Gelin kolkola uçmaya, yükselmiye yollar açık!
Gelin gözaydınlığımız, evlerimizin şenliği...
Gelin canımızın canı, başımızın esenliği...!
Çiçeklerden kanat açan kuşlara eş gibi gelin!
Şakıyan şarkılar gibi, doğan güneş gibi gelin...!
Anneler sizi meliyor, ses verin kuzular gibi!
Dudaklar size susamış gelin serin sular gibi,
Güne vurgun çiçek gibi yürekten vurgunuz size;
Gülüşerek, oynasarak gelin sevenlerinize!
23 NİSAN gününde büyükler de çocuklaştık
Çağiltınıza katılıp kendi kendimizi aştık!
Sizin bayramınız bizim, bizim bayramımız sizin!
Bir tek anımız geçmiyor sizleri düşünmeksizin
Göğsümüzün tahtı şimdi size saygı orunları!
Gelin, çıkın Atatürk'ün İnönü'nün torunları!..

Konya : 16/IV/1942

All Rıza Özkut

İŞTE O ZAMAN...

Memleket aşkı ile Türk gençleri coşarsa,
Lüks hayattan ayrılır, ıssız köye kaçarsa;
«YOL, MEKTEP, SU» derdine tezden şifa bulursak,
Birbirimizden iyilik, dostluk, vefa bulursak;
İşte o zaman TÜRK LÜK gerilemez bir daha,
Bozkırların her yanı olur yeşil bir saha!...

★

Bundan sonra başıboş akmazsa hiç nehirler,
En kısa bir zamanda Türkleşirse şehirler;
Gerçeği bulmak için toprakları kazarsak,
Adımızı tarihe kanımızla yazarsak;
İşte o zaman TÜRK LÜK yine üstün, baş olur;
Ne yüreklerde sızı, ne gözlerde yaş olur!...

★

Ahlâksızlar, sefiller bizden irak olursa,
Hırsızlar cehenneme birer direk olursa;
MODA adlı âfetten uzaklaşır, kaçarsak,
Ferağatle çalışır, yurda hayat saçarsak;
İşte o zaman TÜRK LÜK dileğine kavuşur,
İfritler birer, birer aramızdan savuşur!...

★

Mefkûre ateşile tutuşursa gönüller,
Dağda, kırdan, bayırda, açılırsa şen güller;
Taklitçiliğe sampaz, yaratmayı bilirsek,
Her aradığımızı kendimizde bulursak;
İşte o zaman TÜRK LÜK yük elir arşa kadar,
Kanımızda ezelden yükselme cevheri var!...

★

Yine kılınçımızı intikamla bileyip,
Yurdumıza Tanrıdan yücelikler dileyip;
Çakalların üstüne BOZKURT'ça saldırırsak,
OĞUZ HAN'ın marşını «TURAN» da çaldırırsak;
İşte o zaman TÜRK LÜK varır güneşe, aya,
Ruhları büyüleyen mutlu «KIZIL ELMA» ya!...

İskenderun - 30/I/1942

Cemal Oğuz Öcal

KONYA

(Néolithik devirde Konya. — Hittite medeniyeti ve Konya. — Lovi - Pelhsgî'ler. — Deniz Akvamlı. — Lydi' alılar, Troyalılar, Tyrrhenien = Etrüskiler, Kari- a'lılar, Lykia'lılar, Psidia'lılar, Kilikia'lılar, Kappadokia'lılar, Yeni hittiteler ve Phrygia'lılar, ve bunların Lykaonia yani Konya hittasıyla olan münasebetleri — İrânîler zamanında Konya — İskender ve halefleri ve hellenistik devir. — Ro- malılar zamanı. — Byzans'lılar devri. — Selçukîler ve Karaman oğulları zema- nında Konya. — Osmanlı imparatorluğu zamanında Konya.)

YAZAN :

Naci Fikret Baştaç

VIII

Karya'lılar, Lykia'lılar, ve Pamphylia'lılar, ve bunların Konya hittası ile olan münasebetleri

KARIA

Cenüben (Dalaman çayı = Indus) mecrası ve Şimalen (Kestane (Cum'a) dağı = Mésogis) silsilesi arasında mahsur kalan Karia, Mende- res nehri ve tabileri havzasından ibaret bir hale getirilmişti. Fakat bu hittanın münbit ve mahsuldar vadileri, ve bilhassa, körfezlerden, yarı- madalardan ve adalardan zengin mükemmel bir bir bahri cephesi var idi. Bu şehirlerin isimleri, bu hittayı, Lykia'ninkinin aynı toponomik bir zümreye reptetmektedir. Bununda, Yunan muhacırlarının gelüp yerleş- mesinden evvel sekenei asliyeyi teşkil eden bir ahelisi var idi. Bunlar cenupta Kaunien'ler, sonra Lélege'ler ve Karien'ler idi Bu son iki ka- vim, Egéc sahasındaki deniz hakimiyeti = Thalassoretie'nin başlıca âmil ve san'atkarları olmuşlardı; fakat bu hakimiyet Minos tarafından kas- bedilmişti; Giridin Kariaya karşı olan bu muzafferiyeti çok daha ziya- de bir müstemtekenin kurtuluşuna benziyor; zira iptidai Girit, şehirle- rinin isimlerinin, Artemiş, Zeus ve iki ağızlı balta ibadetlerinin şaha- detlerinden anlaşıldığı vechile, Kaia'lılardan ve Asianik'lerden oldukça derin bir intiba almış idi.

Lâlege'ler ve Karienler her tarafa: Adalara, sahillere, hattâ nefsi Yunanın içerilerine ve Karadeniz = Pont - Euxin sahillerine kadar yerleşmişlerdi, ki O dessa'nın, Hermossa'nın, Salmydessos'un ilk müessisleri kendileri oldukları zannolunmaktadır. Minoens ve Achéens deniz kuvvetlerinin terakki ve inkişafı, berikilerinkini madun bir mertebeye tenzil etmişti. Daha sonra Yunan muhacirleride en güzel limanlar zaptettiler. Cengâverane kabiliyetlerle ve teslihat ve techizat harbiyelerinin mükemmeliyetle meşhur olan Karyalılar, bu evsaf ve mezayayı başkalarının nam ve hesabına istimale mecbur oldular. Lydia'lıların müstahkem mevkilerini karnizonlarını ve Saüte devrindeki firavinler tarafından Mısırdaki tesis edilmiş ücretli asker ordugâhlarını bunlar doldurdular.

Daha sonra İran imparatorluğu Karyayı zaptettiği zaman, Hükümdar azamın donanmasında hizmet etmek üzere mahallî bir handan bırakmıştı ki merkezi Halikarnasse olan bu hanedan Isadan evvel IV nci asırda, Artémis ve Mausole zamanında, tek mil Karyanın vahdet siyasetini temin eden bir teceddüt ve intibahın çekirdeği olmuştur.

PAMPHYLIA VE LYKIA

[Taşlık Kilikya = Cilicic trachée] den itibaren, Asianik'lerle meskûn hıttaların sahilleri, Elcezire = Mésopotamia'nın doğrudan doğruya taarruz ve tecavüzüne maruz kalmaktan kurtuluyor, ve buna mukabil nöbet nöbet ve biltercih Suriyenin, Nısırın ve Egéc âleminin nüfuz ve cazibe mıntaklarına dahil oluyordu. Bazan Keltiu'lar [Giritliler] ile beraber cenup ve garp memleketleri üzerine hücum ediyorlar, bazen bunlardan birinin aksi müsademesine duçar oluyorlardı. Bu mübadelelerden yeni tar ve hars ihtilâtları husule geliyordu, ki buda bu hey'et mecmuaya yarı asianik yarı Yunanî muhtelit bir hasise bahşediyordu.

Bu ırk ve kültür ihtiyatlarına saha olan yerlerin birincisi Pamphylia'dır ki zaten ismide bu mazhariyetini ifade etmektedir. Pamgilya = Pamphylia «bütün milletlerin mahalli mülakatı» demektir. Burasının Kilikyanın uzun ve mütemadi yarların hakim olduğu sahillerindeki fakir goylarını takip eden derin ve büyük körfezi, üç kuvvetli nehrin mansıplarına geniş bir ova arzeder. Ahaya = Aegéen korsanları, «deniz akvamı» nin nil deltası üzerine olan felâketengiz istilâ hareketlerinde onlara iltihak etmeden evvel, donanmalarile bu körfezin kıyılarında puslu kurmuşlardı. Troya muharebesinden sonra diğerleri gelerek bunlara: Likya = Lykia, Kıbrıs, Argos ve Adalardaki ırkdaşlarına iltihak etmişlerdir. Sidé, Selgé, Pergé, Aspendos ve Phaselis şehirlerinin müessisleri, bu sahillerin arka tarafında bulunan bir memleketin; Pisidianın yerlileriyle ihtilâat ederek karışık bir ırk vücudunda getirmişlerdi ki bunların lisanlarında Kıbrıscaya yakın bir lehçe hakim bulunuyordu.

Pamphylia ovasından Menderes mansıbına kadar olan sahada, Anadolu'nun cenup ve eenup garbi köşesi, ırk, dil ve medeniyet hususunda an'asıl birbirile müşterek ve müttehit bulunan essianik zümrelere ait bulunuyordu ki bunlarda Likyalılar ve Karyalılardır.

Lykia, zirvelerinden bazıları 3000 metreyi tecavüz eden yüksek dağ kitlelerinin senubî sathimailini işgal ediyor, ve Antalya = Pamphylia körfezile Dalamkn çayı = Indus mansibi arasında ve Rodos = Rhodes adası karşısında denize doğru uzanıyordu. Bunun arkasındaki memleket Milyas ve Misidia İsviçre gibi lâtif göllerle müzeyyen idi. Telmessos, Ariassos, Termessos, Sagalassos isimlerinde olduğu veçhile (—ssos) müntehasile, veyahut Kdyanda, Alynda ve Ocnuonda isimlerinde olduğu veçhile (—nda) müntehasile nihayetleyen şehir isimleri [*] Giridin ev «Pélasgik» denilen Yunanistanın bir çok şehirlerinin suret tesmiyesine müşrbe bulunmaktadır. Bu tevafuk, gerek aynı bir ırkın muhtelif iki şubesinin aynı zamanda hem küçük Asyayı hem de Yuanistanı istilâ etolmasile, gerekse Asianik'lerin çok erken bir devirde Adalar ve Yunanistan üzerine yayılmış olmasıyla kabili izahıdır.

Millî bir tarz mimrının icadı, yerli dağlılara: Solymeler ve Termilelerin bais iftiharına olsa gerektir; bunların üzerinde görülen Pictographik yazı [fikrin bir takım resimlerle ifadesi tarzı] ve teabiri tarz mimarileri çok kere Rosfai ve latif manzaraları temsil etmişlerdir; bunlar beşik tarzında hafif bir çatı ile örtülmüş, ve, Japon kapularının üslubünde dışarıdan içeriye doğru meyilli girişlerden müteşkil bir süve üzerine oturtulmuş ağaçtan tâtif ve zarif köşklere. Ağacın bolluğu ve sahilleri çeviren tabii limanların çokluğu, bu mahir doğramacıları gemi inşasına ve gemiciliğe hazırlıyordu. Fakat hepisinden evvel, ecnebi bir ırkın nüfus ve tesiri iledir ki Likyalılarda denizcilik meyil ve istidadı uyanmış ve bu, denizlere hakimiyet hususunda, Lykia'nın ilk sıra da gelen ehemmiyetli bir rol oynamasını temin etmiştir.

Filhakika öyle görünüyor ki Minoslar devrindeki Giridin ve Ahayalılar = Achéens devrindeki Yunanistanın hariçten rehberleri olmuş olsun. An'aneye göre, Ahayalı muhacirler, memleketin yerli ahalisi olsun Solyme'ler ile Termile'leri içerilere doğru püskürtmüş ve memleketi Likya = Lykia ismini vermişlerdir. Bunlar [yani Likyadaki Ahayalı'lar] İliada da Priame'in müttefikleri arasında bulunuyorlar, fakat daima Ahayalılar = Ackéens'in neslinden geldiklerini bilerek ve bununla mağrur olarak: II Glancos, Etütüya Diomède'in karşısında ona, kendi nesbi şeceresindeki adamların isimlerini tadat eder, ki bu, Beliérophon vasıtasile Tirynthe kralı Proetos'e [Isadan evvel XIV nci asır] ve onun muasırı Korinthe kralı Sisyphe'e yükselmektedir. Kahramanca bir uzlaşma, itirazı mucip olmaksızın, bu mekalemeye nihayet veriyor. Yine bunun gibi, ikinci Glancos'un amca zadesi olan Sarpédon Yunan ırkından bir Lykia reisi olup (Eşen çayı = Xanthos) vadisinin hükümdarı olmuştur. İşte bu suretle, Lykia'daki Ahayalı âsilzadeler, izdivaçlarla ve tedrici bir temessül ile yerli muhit ile kaynaşmışlar ve oldukça kuvvetli bir surette Asianik'leşmişler idi ki Ahayalılar hey'et mütefekkasını değil Troya'lılar hey'et mütefekkasını tercih ederek onlarla iştirâk etmeleri işte bu kaynaşmanın neticesidir; bununla beraber menşelerini de unut-

(*) — Bu şehirlerden birçoğunu Mecmuanın 30 ncu sayısında Pelasgi - Luviler kısmında zikretmiştik. N. F. B

muş değildir. Athene'lilerde, kahramanlarından olup, kralları Pandi-on'un oğlu olan Lykos için, Lykia'ye ismini vermiş olmak şerefini iddia ediyorlardı. Hérodote tarafından, Sarpédon'un Minos tarafından tard ve teb'id edilmiş bir Girit senyöründen başka bir şey olmadığını iddia ediyor. bütün bu an'aneler bugün, Isadan evvel XIV nci asırda mevcudiyeti Buğaz köyde bulunan levhacıklarla meydana çıkan cenubi Anadolu'daki « Akhayva » yahut « Ahhiyava » yani Ahaya = Achéen prensliği-ne ait destanın muhtelif tenevvüatı olmak üzere izah olunabilir. İonia şair = aède'leri ve destanı şairler = Rhapsode'ler bu an'anelerden ilham almışlar ve asıl an'aneye, Ahaya muhacirlerine mensup asıl alle-lerin secerei insabile bunlara ait menkıbeleri de ilâve etmişlerdi ki bu hareket hiç bir kimsenin itirazını mucip olmayordu.

Mısırın on sekizinci sülalesine ait âbideler üzerinde mutatan ve müdebdeb hediyeler taşıdıkları görülen Lukki'ler, Keftin [Giritli] lerin aynı olmasalar bile, kıyafetleri ve eşgal simaiyeleri ile Giritlilerin ve Filistinlerin akabalarıdır. Bunların medeniyetleri o zamandan pek in-celmiş bir haldedir. Çok sonra İonia'nın tesir ve nüfuzile Likya = Lykia gittikçe Yunanlaşmış, ve, bununla beraber, Xanthos; Patara ve Tlôs'de ki kabirlerin mürekkep ve muhtelit üslûplerinin delâlet ettiği veçhile aslıytini terk etmemiştir. Lykia balahare Phénike'lilere ve Doride'ki Yunan muhacirlerine karşı istiklâlini ve sahillerini müdafaa etmiş, ve, Media muharebelerinin bidayet zuhuruna kadar İran hakimiyeti altına girmekten kurtulmuştur:

BAHSİN TAFSİLİ

Kadim Mısır metinleri tarafından, mükerrer hücumları, on dokuzun-cu ve yirmini sülâle firavınlarına o kadar şiddetli rahatsızlıklar vermiş olan şu « deniz akvamı » meyanında, Iliuna'ların, Sardan'ların, Şakala-şaların, yani Troya, Sardes, Sagalassos'lıların yan başında zikredilmiş olan Luka'lılarda klasik an'anedeki Lykia'lıların [Lukioi] keşfedildiği bu-gün artık tehakkuk etmiş bir hakikattir. Demek ki bu kavmin isminin tarihte ilk defa zikredilmesi bu olacaktır. Lykia'lılarla Lukaların aynı bir kavim olduğu hakkındaki zannı en ziyade kuvvetlendiren şey, bu isimler arasındaki müşabihetten başka, şu vak'adır ki, Luka'larla birlikte Mısır üzerine baskın vermiş olan bütün bu kavimlerin Bizzat onlar menşelerinin küçük Asyada olduğu görünmekte, gerek geçerken gerek-se uzun müddet ikâmet neticesi olarak orada bir takım izler bırakmış bulunmaktadır. Yalnız bir müşkil vardır, oda şudur ki: eğer Hérodo-te'a inanmak lâzımgelirse, Lykia'lıların ilk ismi: yani memleketi işgal ettikleri zaman kendileriyle birlikte getirdikleri, Müverrihin zamanında komşularının onlara verdikleri isim Lykia'lılar [Lyciens] değil, fakat Termilae [Termilai] idi; birde, Herodote, Karyalı bir Yunanî olmak hay-siyetile, bu hususta mükemmel surette malûmattar olması icabediyor-du. Bu durum = Halikarnesse'in gemicileri hiç şühesiz Lykia limanla-rına sık sık gidüp gelirlerdi. Bundan başka bu iddia, diğer bazı tarihi metinler tarafından, ve bizzat Lykia'd bulunmuş kitabelerin şahadetle-

rilede teeyyüt etmiştir. Her ne kadar bu kitabeler henüz tercüme edi-lememişlerseda hiç olmasa alfabesinde görülen işaretlerin kıymetleri tesbit olunmuştur; imdi orada bir çok defalar Tramelê kelimesi mey-dana çıkarılmıştır.

Demek oluyor ki Hérodote aldanmamıştır; fakat ihtimaldir ki Termi-le'ler yahut Tramelê'ler ismi Lykia kabilelerinden birinin hususî ismin-den başka bir şey değildir, ve bu, isim komşularından bazıları tarafın-dan, tamim suretile, tekmil Lykia kavmi hakkında kullanılmış olacaktır. Tarihte bir rol oynamış milletlerden hiç biri bu kadar ki hakkında çift yahut üçlü istimali olan tesmive nûmuneleri zikrî irad olunmasın Bu hususda Yehudilere, Yuanlılara, Almanlara ve daha diğerlerine ba-kınız. Bu nokta da, temamilen haklı olarak şöyle zan ve kabul edebili-riz ki: en eski olan ve en umumî nişanei haiz bulunan isim, kurunu ülä-nin son günlerine kadar muhafaza olunmuş olan, ve bu hittanın sakin-lerinin, (Koinon Lukion) "yani Lykia'lılar hey'eti müttehidesi," yazısını taşıyan şu sikkeler üzerinde kendilerini onunla iş'ar ar ettikleri isim-dir. Bunu isbat eden şeyde şudur ki: Ramisès III den de Hérodote'dan olduğu kadar uzak bulunan Homère bu Tremiles ismini Mısırlı kâtipler nasıl tanımayorsa oda öyle tanımayor, halbu ki Iliade'daki muharebe-lerde Lykia'lıları birinci hatta koyuyor. Lykia'lılar, Troya'lıların imda-dına koşan yardımcıların hem miktarca en çok, hemde en cesûr ve şeci olanlarıdır; hattâ çok defa tekerrür eden bir tabirde bunu göstermek-tedir: orada Yunanlılara karşı koyan kuvvetlerin hey'et mecmuasını ifa-de için "Troya'lılar ve Lykia'lılar," denilmektedir; ve Sarpédon Glau-kos'un, cengâverlerini Troya pişgâhına getirdikleri memleket, temamilen bizce malûm olan Lykia'dır; şair suları şiddet ve sür'atle akan (Eşen = Xanthos) çayını Lykia'lıların ezeli düşmanı olan Solyme'leri hittanın mevkiiini tayin ve tarif ediyor; binaenaleyh Solymelerin zikretmek suretile işgal ettikleri memleket hakkına tereduüde mahal yoktur; oda, zamanı kadimde Solyma denilen ve şimdiki (tahtalıdağ) olduğunda bütün cağ-rafiyanın ittifak ettikleri dağın hakim olduğu nahiyedir. Niçin şair, Paphla-gonia'lılar, Phrygia'lılar, Méonia'lılar gibi Troade'den daha az uzak olan kavimlere verilmesi daha münasip olan bir vazife için Tauros dağlarının öte tarafındaki Lykia'lıları aramıştır? Bu intihabın sebebini izaz edebil-mek için, Iliade'in mevzuu kendilerinden istinbat olunmuş ve fakat kendileri bir daha avdet etmemek üzere gaip olmuş olan dastani şarkı-ları bilmek lâzım gelir; bununla beraber keşf ve tahmin olunabilir ki şair, Hektor'un ecdadile Sarpédon'un ecdadı arasında evvelce mevcut olan münasebatın mübhem hatıralarile bu ciheti iltizama sevk edilmiş olabilir. Troya hükümdarlarından birinin ismi olan Tros ile Likya, şe-hirlerinden birinin adı olan Tlos, aynı bir kelimenin telaffüz ile hafifce tegayyür etmiş, iki şekli domblet'leri değil midirler; Lykia'anında Troa-de gibi Xanthos'ı yok mudur? Nihayet, Mysia'nın bir nahiyesi olan Aese-pos vadisinin Lykia'lılarla meskûn olduğu ve bunların, bilahare İonia şehirlerinin bina olunduğu, bütün şu sahil üzerine de yapıldıkları akla yakın görünmez mi? Bunlar Homère'in bazı beyitlerile, sonradan gelen bazı muharrirlerin topladıkları müteaddit an'anlerin sevk ve isal ede-

ceği şeylerdir. Meselâ Pandaros, Homêr de, hem menşei itibarile Likyalı hem de "İda dağı eteğinde oturan ve Aesepeos'un esmerimsi suyunu içen," Troya'lılar reisi olarak gösterilmiştir. İskenderiyeli bir müverrih olan Kallisthène hikâye ediyor. Sardes'in evvela Kimmer'ler tarafından, sonrada "Trêre'ler ve Lykia'lılar," tarafından, zaptedildiğini hikâye ediyor ve bu hususta Kallinos isminde muasır bir şairi işhat eyleyordu. Halbuki Trêre'ler Thrakia kabilelerinden biri olarak görünürler; bunlar şimalden gelirken yolları üzerinde Mysia'deki Lykia'lılar bulmuş ve onları kendileriyle birlikte zengin Lydia'ya karşı sürüklemiş olacaklardır. Cenuptaki Lykia'lılar onların yolları üzerinde değillerdi. Yunanistandan kovulmuş olan İonia'lılar küçük Asya ya gelüp orada yerleştiklerini zaman takımlarından bir çokları, Herodotun dediğine göre, Glaukos'un neslinden gelmiş bir iakim Lykia'lıları kendilerine reis yapmışlardı. O bir taraftan Pausanios İyonya'lıların birleşmelerinden evvel [*] Erythrae'nin ilk ahalisini teşkil eden unsurlar arasında Lykia'lıları da saymaktadır. Bu şimal Lykia'lıları, İliuna'lar ve Luka'lar hep birlikte Mısır hudutlarına baskın vermeğe gittikleri zaman küçük Asya ve Lykia'yı dolaşmış olan firkaların dümdarları olacaklardır. Bunlar Isadan evvel yedinci asırda Yarımada'yı yağma ve harap eden barbar Kimmerli'lerin sil istilası önünde nihayet komşu kavimlerle karışarak hususiyet kavmiyelerini gaip etmişler iken Tauros'ların cenubunda yerleşmiş olan kardaşları, dağların aşılmaz sperî arkasında mes'ut müreffeh ve yaşıyorlar ve orada isimleriyle beraber, dillerinin ahlâk ve adetlerinin asliyetini muhafaza ediyorlardı.

Eğer cenubî — Lykia'lılar böylece, Troya'ların babalarile birlikte aynı sergüzeştlerin arkasından koşmuş kabileler gurubunun son mümessilleri olarak nazarı itibare alınırsa Homêre'in (İlyada) yi vücade getirmek için kullandığı an'anelerin, Troya surlarının altında Lykia'lılara tahsis ettiği mevki daha iyi izah edilmiş olur. Aynı zamanda Herodote'in Lykia'lıları Girit'ten getirmek ve bunların taşıdıkları Lykia'lılar ismini, Pandion'un oğlu Lykos isminde bir Atina kahramanına medyon olduklarını ileri sürmekten ibaret olan, her türlü asıl ve esastan ari iddiaları bertaraf edilmiş olur. Bu son hikâye ağırlıkla, ihtimale göre Herodote'in kaydettiği esnada, büsbütün yeni icad olunmuş birşey idi. Yani Kimon'ların, Pérîklês'lerin, sahil şehirlerini bergi vermeğe tabi etmek suretile onları bahri ittifaklarına sokmağa çalıştıkları sırada, Attika ile Lykia arasında tarihi bir rabîta tesis etmek için Atinada böyle bir şey icad edilmiş idi.

Biz burada Eykialılar ismine bir mana bulmak için yapılmış olan teşebbüsleri hatırlatmaktan bir şey yapmayacağız. İreli sürülen istikaklar hep Yunan lisanından çıkarılmıştır. Denildiğine göre Rhodos adasile Karya Yunanileri, bu büyük ada ile komşu kıta arasında, deniz yolculuğu yaptıkları zaman, güneşin Kragos'un [Akdağın] arkasından doğduğunu görüyorlardı. Onlara aydınlık mabudunu yani Bpollon'un ikametgâhı bu

(*) İzmirin garbindeki büyük (Karaburun) yarımadasının garp sahilinde bulunmuş olan kadim bir şehrin ismidir.

cihette bir yerde, hiç bir zaman üzerlerine çıkılamamış olan şu eöz kamaştırıcı tepeler arasından imiş gibi geliyordu. Bu ihtisasın tesirile onlar, bu dağlarda ikamet eden insanları "parlaklar = Lykai ysni „Şarklılar," tesmiye etmişlerdi. Fareziye mahiranedir: eğer Lykia'lılar Mısırın Thebes şehri kitabelerinde görülen Luka'lardan başkası değillerse Yunanlılar Rodos adasına ve Karya ya gelmeden çok evvel bu suretle tesmiye olunmuş olmaları icap edüp bu ise aklen şayanı kabul olamaz.

Diğer bir takım delâil ve emarat vardır ki bunlara göre Lykia'lıların pek irken teşekkül etmiş ve zaman teşekkülünde Yunanlıların şarki Ak deniz havzasına yapılmış başlamalarından çok eski bir zamana yükseldiği anlaşılmaktadır. Lisanları müteaddit metinlerle malûm olmuş ve bu metinlerden bazıları çok uzun bulunmuştur: Xanthos Obeliskinin = Oléisk'nin üzerindeki kitabe 250 satırı bulmaktadır. Bu metinlerde kelimeler birbirinden noktalarla ayrılmıştır; binaenaleyh orada bilhassa iki lisanla: Lykia'ca ve Yunanca yazılmış olan kitabeler sayesinde nutkun muhtelif aksamı birbirinden tefrik olunabilmektedir, ve her ne kadar Lehce = Vocabolaire hemen hemen izah olunmamış bulunmakta ise de hiç olmazsa ismin ve filin tasifleri hakkında bir fikir edinelebilmektedir. Binaenaleyh "ahvali isim," i ve "tasifi ef'al," i böylece yarı yarıya anlaşılmış olan lehce pek hususî bir tabiattedir; onun ariyen lisanlar ailesine dahil olduğu zannolunur; hiç olmazsa lisaniyat âlimlerinden çoğunun fikri bu merkezdedir. Fakat bakat bu ailenin hey'eti mecmuası içinde ona tahsisi münasip olan mevki hankisidir, onu ve aileyi terkip eden zümrelerden hangisine raptetmek muvafıktır? Bu bir şüaldir ki buna ne söylediğini bihakkın bilerek cevap vermeğe cesaret münekkîttir yoktur. Carl Pavli bir eserinde bu meseleye temas etmiştir. Mumaleyle Lykia'lıları da, Eirûsk'ler gibi, Pélaski'ler Pélaski'lere rapta mütemayil bulunmaktadır; onun fikrince Thraks'lerden ayrı bir kavim olan Pelasgi'ler ne Aryen, nede Samidirler. Lykia lisanını o kadar bariz olan bu asliyeti, onun pek yüksek bir kıdeme malikiyeti bir zannı kavı hasıl etmektedir. Eğer Lykia'lılar hakikaten Hindü - Avrupaî ırkına merbut iseler İtalyot, Hellen ve Trakstlerden çok evvel hem cinslerinden ayrılmış olmaları icap eder; çünkü bunlar lisanları arasında o kadar göze çarpan müşabehetler arzetyekte ve bundan başka Sanskariyot ve Kadim Pars lisanları ile de mahsus münasebetleri haiz bulunmaktadırlar.

Lykia alfabesinin de tetkiki de aynı neticeye sevkeder. O da, Pyrgia ve Karya alfabeleri gibi, Yunan alfabesinin tavassutu ile, Phénike alfabesinden müştaktır; onda "Adalar alfabası," denilen cins göze çarpar; bununda sebebi bu kıtanın Rodos adasına pek yakın bulunmasıdır. Ummiyetle İranilerin fütühatile Makedonyalıların fütühatı arasındaki iki asra çıktıkları görülen kitabelerdeki yazı Phrygia afebbisinden daha az eski bir manzaraya maliktir: onda harflerin tersimi daha muntazam ve duruşları daha ziyade şakuliye yakındır; halbuki Phrygia'da Midas âbidelerindeki alfeba ancak Yunanlılardan alınmış harfleri ihtiva etmektedir; bu bir yeni yazının daha eski bir halinin izlerini sezdirir; öyle bir devir ki o zaman Lykia'lılar diğer bir cülei işaret: Yarım adanın

en eski sakinlerinin Hittite hiyeroglufundan iktibas etmiş oldukları acele işaretleri istimal etmiş idiler. Bu alfabayı terkip eden yirmi sekiz harften yalnız dördü Kıbrıs yazılarından da tesadüf olunmayan diğer iki yahut üçü, ihtimaldir ki yine Kadim asıldan gelmektedirler. Binaenaleyh kabul olunabilir ki Lykia'lılar, Yunan yazılarını kabul ettikleri zaman, kendi lehcelerindeki bütün sesleri kayıt etmek için muhtaç oldukları bütün işaretleri orada bulamayarak, o vakte kadar istimal etmiş oldukları işaretlerden bir kaçını muhafaza etmişlerdir; o zamana kadar kullandıkları "Asyai," denilen, va, karışıklıkları hasebeile Isadan evvel sekizinci asra doğru, Kıbrıs müstesna olmak üzere, diğer her tarafta ademi istimale duçar olmuş olan alfebalardan biri idi.

Lykia'lıların müesseseleri bahsinde müverrihlerin bize naklettikleri bazı malûmatı cemi ve tevhit etmeğe çalışılırken aynı ihtisas hasıl olur. Hérodote diyor ki: "bu kavmin bir adeti vardır ki büsbütün kendisine mahsustur, ve diğer hiç bir millette tesadüf olunmaz: Lykia'lılar şahsi isimlerine, onu tayin ve tehdit için, pederlerinin ismini değil, validelelerinin isimlerini ilâve ederler. Onlardan birine hanki aileden olduğunu sorunuz, o size validsinin ismi ile onun abai ve ecdadının adlarını haber verecektir. Eğer hür bir kadın esir bir erkekle yaşarsa çocukları medeni hukuka malik olurlar; fakat eğer hür bir erkek, veleki en yüksek mertebeye mazhar olsun, bir ecnebi kadından veyahut bir müstefreseden çocukları olmuşsa bunlar Medine = Cite'nin haricinde kalırlar [yani huku medeniyeden mahrum kalırlar], pek çok müehhir olmakla beraber bugün zayi olmuş olan bir takım menabii tarihiyyeyi elde etmiş olan diğer bir muharrir yani Şamlı Nikolas da Hérodote'un bu iddiasını tasdik ettikten sonra ilâveten diyor ki: "mirasa nail olanlar kızlar değil, yalnız erkek evladlar idi."

Gerçi kitabelerin metinlerinde, kadına bahşedilen bu yükeek mevki-den ancak oldukça zayıf izler bulunabilmektedir; fakat bu metinler umumiyetle, oldukça yakın devirlerindir; Binaenaleyh, Yunan medeniyeti Lykia'nın içerisine nüfuz ettikçe ve alehusus kavanin mektube ile tarez etmedikçe, mahallî adetleri izale etmiş olmalıdır; temin olunduğuna göre, Lykia'lıların alnız urfû adata müteallik bir kanuları var idi.

İlk temas zamanlarına ait şahadetlerin sıhhatinde şüphe etmeğe hiç bir sebep yoktur. Eğer Eykia'lıların böyle bir adetleri olmuş olsaydı, Yunanlılar bu adeti onlara atfû istinadı niçin düşüneceklerdi? Diğer taraftan, onların, Lykia'yı ziyaret ettiklerinde, rollerin böyle tersine çevrilmiş olduğunu görerek gayrette kalmış oldukları anlaşılıyor; kendi ahlakî ve adetlerine o kadar zıt ve muhalif bir hususiyet, nazar dikkatlerini pek ziyade celbetmiş olmalıdır. Hérodote'un zamanında henüz devam etmekte olan bu tarz içtimai, zamanımız müverrih ve içtimaiyatçıların "ana hakimiyeti = matriarcat," dedikleri şeydir. Bu âlimler, bu tarz içtimaiyenin izlerini birbirinden en ziyade uzak ırklara mensup kavimlerde de bulmuşlar, ve bunu, izdivaç usulile ailenin henüz teşekkül etmiş olmadığı ve her iki cins arasındaki münasebatın keyf ve hevse ve tesadüfen vukubulan muvakkat makarinetlerine münhasır kal-

dığı zamanlardaki pek iptidai bir hal içtimaiyenin mirası olarak ad ve telkin etmekte ittifak etmektedir.

Hangi yol takip olunursa olunsun, varılacak netice daima birdir: Klâsik tarihte görülen Lykia'lılar, Amanos dağlarından Egée denizi kıyılarına kadar, Hittite'ilerin, silâhlarının ve medniyetlerinin nüfuz ve hakimiyetleri altına girmiş olan şu ilk devirlerin küçük Asyasında kendini göstermiş bir kavmin son bakiyeleridir. Kabilelerinden bir çoğu, o büyük harekâtı akvamı ortasında ve o kanlı mübarezeler esnasında nâbedit olmuşlardır; fakat diğerlerine gelince bunların, kendisine isimlerini verdikleri ve sayesinde alemde kolayca tecerrüt ettikleri ve asırlarca müddet içerisinde müsterihane yaşadıkları ve belki evlatlarının da hala yaşamakta olduğu şu dağların kıvrımları arasındaki dar araziye kendilerine ne zaman bir ilticagâh ittihaz etmiş olduklarını bilmeyoruz. Lykia'yı ziyaret etmiş olan seyyahlardan bir çoğu simalaryaki, necabete, elbiselerine, Ezminei kadimedeki ahlak ve adatin intibainı taşıdığı zannolunan bazı adetleaiu musırrane devam ve sebatına bakarak, Lykia vadilerindeki dağlıların, memleketin eski sahiplerinin evlatları kabule mütemayil bulunmaktadırlar. Bunlar Kurunu vüstanın sonları doğru, kendilerine sıkı sıkı merbut oldukları şu ormanların ve şu otlakların âsude ve sakin mutasarrıfları kalabilmek için İslâmiyeti kabul etmiş olacaktırlar; fakat damarlarında cevelân eden kan, halâ Glaukos ve Sarpédon'un arkadaşlarının kamı olmaır Müstevliler, işgal edilmiş buldukları dağlarda yerleşmezler, orada kendilerini emniyette bulmazlar, ve zaten onları oraya celp ve cezbedecek bir şey yoktur; hayat sert ve müşküldür; binaenaleyh ahali yaylalarda ve ovalarda olduğu kadar kolayca tebeddül ve teceddüt edemez.

Lykia kabilelerinden bir kısmı Tavros dağlarını aşup akar su mecralarını takiben cenuba doğru indikleri zaman, bu muhacirleri ilk yerleştikleri yer (Eşen çayı = Xanthos) nın kenarları olmuştur. Homère'e göre Lykia ve Xanthos vadisi bir şeydir. Bu şair "geniş Lykia," dan bahsettiği zaman, onun bizzat gördüğü bu vadi anlaşılır ki oda böyle bir ünvana kesbû leyakat edecek kadar açık olmasındandır. Bu mümtaz nahiyeyi Likya'lılar muharebe etmeksizin işgal etmemişlerdir. onlar burasını Miyyas = Milyas'lılardan ve Solyme'lerden zaptetmişlerdir. Aarazi kazanmaktan hali kalmadıkları uzun muharebelerden sonra, nihayet bu kabileleri, Pamphylia'ya müteveccih bulunan sahile ve Psidia'ya temas eden yüksek yaylalar üzerine püskürttüler. Bazılarının farzettikleri veçhile Milyen'ler ve Solyme'ler "sami," mi idiler? Bu mümkündür; fakat bunun isbatı biraz güççedir. Bu bahiste şair Koerilos şahadeti zikredilmiştir. [Kudüslü Joje'ın tavassutile] bu şair, Serkhas = Xerscés'in Yunanlılara karşı sları seferinde, ordusunu teşkil eden askerler meyanında bir millet tadat eder ki o "Phéniké'lilerin lisanile tekellüm eder," ve "Solyme dağlarında oturur," Muhakkak olan bir şey varsa oda yalnız şudur ki (Ak dağ = Maosikytos) ın şarkında ve şimalinde Lykia kitabelerinin bulunmamasıdır. Homer hepside ülvî ve muhteşem manzara- ralarla çerçivelenmiş olup şayanı temaşa harabeleri bu gün seyyah-

ların hayranîyet ve mestunîyetlerini celbeden şu Lykia şehirciklerinin bir tanesini bile zikretmiyor. Bunun sebebide ihtimal o devirde Lykia da şehri hayatın henüz doğmuş olmaması olmalıdır. Bu tarz hayat orada ancak Phaselis, Rados = Rhodes ve Karya sevahilinin nümuneî imtisal olması ve onlarla ihtilâtin artması ile inkişaf edebilmiştir. Lykia'nın Karya sevahilile olan münasebatına şahadet eden şeylerden birisi de, başlıca unsurları Yunan yazısının nümunelerinin birinden ıktibas edilmiş olan bir alfabanın Lykia'lılar tarafından kabul edilmiş olmasıdır. Bu tesir altında, ve servetin tarakkisi sayesinde ilk muhacir kümeleri nin, yavaşlması müşkül tekeler üzerinde vüde getirüp içerilerine sığdıkları köyler yavaş yavaş ve hiç olmazsa içlerinden bazıları, yani mevkileri daha iyi olanlar, hakikî şeyler halini aldılar, ki bunların her birinin iç kal'ası, umumî âbideleri ve pek yakınında mezarlığı vardı. Bu tehavvül Isadan evvel altıncı asrın ortasına doğru vukua gelmişti. Keyhusrev = Kurus'un ordu kumandanı Harpagos, İyonya'luları ve Karya'luları itaat altına aldıktan sonra, Lykia üzerine yürüdü; Xanthos lular onun karşısına çıktılar; ovada açılan muharebe de mağlûp olunca şehirlerine ric'at ettiler, kal'alarına kapandılar, ve orada evlerini yaktıktan ve esirlerini, karılarını ve çocuklarını öldürdükten sonra mütehevvirane bir şiddetle, düşman ordusu yzerine atılmak suretile, hepside öldüler. O vakit Likyada bulunan şehrin yalnız Xanthos'dan ibaret olduğunu zannetmekte hiçbir sebep yoktur. Likya'lılar, Lydia imparatorluğunun haricinde kalmışlardı; fakat, haris ve cengâver bir komşu tarafından tehdit olunmakta olduklarını hissederek Xanthostan başka diğer bir çok şehirler, etraflarını surlar ile kuşatmağa ve bu suretle arazilerini müdafaâ edebilecek bir hale koymağa mecbur olmuşlar. Burada Xanthos'dan başka biri mevzuu bahs olmamışsa bunun sebebi şudurki bu şehrin faciaengiz felâketi, bu muharebenin yegâne mühim hadisesi olmuş ve bunun velvele ve şöhreti pek uzaklara kadar aksi endaz olmuştur. Böyle bir felâkete uğramaktan korkan diğer şehirler, İranlı Fatihe itaat ve vergi vermeği taahhüt eylediler, İşte pek kısa olan hikâyesin-onları zikre vasile bulmamasının sebebi budur. Fakat o zamandan itibaren, Xanthos şehri, Nehir vadisinin aşağı taraflarına hükmederken Pınara ve Tlos bu vadinin orta kısımlarını paylaşıyorlardı. Nehrin sağ sahili üzerinde, Pınara, nehrin Antikragos dağından inen bir tabiinin aktığı bir boğazın nihayetini işkal ediyordu; nehrin sol kıyısı üzerinde bulunan Tlos, (Akdağ = Massikytos) ın son kollarından birinin üzerine konmuş ve zaptu teshiri imkânsız bulunmuş olan iç kal'asının üzerinden gözettiği ovaya hâkim bulunuyordu. Pydnai ve Patara'da aynı bunlar gibi, Xanthos negrile ayrılmış olan iki silsilenin cenubî uçları arasında, açılan körfezin iki tarafında, birbirine mütenazır ve müteka-bil bir çift şehir vüde getiriyorlardı. Harabelerinden anlaşıldığı veçhile Patara, iki şehirden en ehemmiyetlisi idi; oradaki Apollon hatifi Herodot zamanında bile meşhur idi. Bu körfez bugün bataklık bir del-taya tahavvül etmiştir; vaktile, kendileri vadinin ticareti icra olunan limanlar bugün olmuştur. Her tarafta durgun sular ile çevrilmiş bu-

lunmuş kamış ve ılgın ağaçları yığınları. her adımda seyyahın seyrüha-reketini tevkiif ederler.

Bu vadiyi iskân eden ahalinin vaktile ne kadar kesif ve sık olduğu görülmektedir. Bu vadi müteaddit ve müstabkem şehirlerle, deniz üzerindeki mahreçlerle, Lykia'nın bihakkın kalbi idi; Romalılar zamanına ait kitabelerden anlaşılmaktadır ki Xanthos, haklı bir gurur ile "Lykia milletin baş şehri, ünvanını almakta, ve o vakit hey'et müttehide meb'uslarının toplandığı Létoon Sanktöeri, bu şehrin dört kilometre kadar cenubî garbisinde bulunmaktadır. Bunula beraber Isadan evvel altıncı asırda, Likyada diğer bir çok şehirler var idiki bunların mevkileri, coğrafyonun işaretleriyle ve bilhessa orada bulunmuş olan kitabelerle, tayin ve tesbit olunmuştur. Telmessos [Megri = Makri = Fethiye] Krakos dağı nahiyesinin başlıca limanı ve Rados ile münasebetleri en sık ve en kolay olanı idi. Burada Krésos zamanındanberi bir Kâhinler medresesi var idi. Bütün Anadolu yarımadasında meşhur idi.

Xanthos vadisinde çok daha dar olan (Dembre çayı = Myros) vadisi onun kadar meskûn değildi; bunun çok dönüşleri vardır; birçok yerlerde dimdik inen cidarlar arasında sıkışmış ve kartar eridiği zaman oraya atılan sular, araziye tahrip eder ve ziraate salih pek az yer bırakırlar. Bununla beraber orada birçok küçük şehirlerin yerleri bulunmuştur ki bunlar güzel ormanları işletirler ve civardaki dağların zengin mer'alarından istifade ederlerdi; bunlar Arnciai, Kandyba ve Phellos dırki bu sonuncusu Hérodot tarafından da zikrolunmuştur. Bu kazanın en mühim şehri olan Myra'nın işgal ettiği mevki hakkında hiç şüphe yoktur; gerek vüs'atile ve gerek şekillerile Myra'nın mezarlıkları en eski bir manzara arzeden kabristanlardandır. Myros vadisini denizden ayıran dağ kütlesinin ilerisiude Antikhellos, Aperlae ve Sura denizin kenarında bina olumus, ve icap hale göre, ya korsanlığa veyahud da ticarete amade bulunmuşlardı. Nihayet, daha şarkta, Limyra, (Elmalı) yaylasından (Tahtalı dağ = Solyma) nın garbî sathi maillerinden inen sillerin suladıkları münbit araziye hakim bulunmakta idi. Bu seri tadat içinde, isimleri gerek müellifler gerekse kitabelerin metinleri tarafından verilmiş epeyce şehirleri terkettik; biz burada yalnız kendilerinde Lykia kitabeleriyle beraber, bu kavmin müstakıl bir hayata malik olduğu zamanlara çıkan eski şehirleri tanıdık kadar katı evsafı haiz âbidelerin bulunduğu isimleri zikrettik. Seyyahlar bir çok mevkileri işaret etmişlerdir ki oralardaki hrrabeler-hep aynı eskilik âlâmetini haizdirler; fakat coğrafyon ve bilhassa Bizanslı Etiénne taaafından muhafaza edilmiş olan şu bir çok Lykia isimleri meyanında onlara atfü istinat olunacak olanın hankisi olduğu hala bilinmiyor.

Lykia'nın dahilî tarihi, milâdın birinci asrına kadar tamamilen ma-lûm değildir. Bu devirden itibaren vesikalar eksik değildir. Birçok Yunan ve Latin kitabeleri, vilâyetin siyasi ve içtimai hayatı hakkında şayanı merak tafsilât vermektedirler; fakat buna tekaddüm eden devir için Yunan Yunanca kitabeler nadir ve kıadırlar. Zaten bunlar hemen hemen hep İskenderden sonraki zamanlara aittirler; Likya lisanile ya-

zılmış olan kitabelere gelince bunlar henüz tercüme olunamıyorlar; tercüme edilebilen birkaç kısa tabirden de hiç bir şey öğrenilmiyor. Müverrihlere gelince bunlar, kaplumbağanın kabığı içine çekilmesi gibi, dağlardan müteşekkil bir çenber ile etrafı çevrilmiş olan ve bu suretle diğer devletlerin kavgalarına karışmıyan bu küçük kavim ile meşgul olmuyorlar.

Vesikaların kifayetsizliği, vasi bir mikyasta, telafi edecek bir şey varsa o da arazinin ve avarızının ve o arazi üzerine saçılmış olan harabelerin tetkik ve mütalâasıdır. İran İmparatorluğu, ırkları ve lisaneları ne olursa olsun, bütün tebaayı, daimi tesirleriyle, mahallî ahlak ve adet farklarını azaltan, hatta bazen de, mürurü zamanla, onları büsbütün izale eden bazı umumî kanunlara itaata mecbur edecek kadar kendisinde merkezi kuvvet ve kudretin oldukça şiddet ve devam ile hâkim bulunduğú devletlerden değil idi. Lyka'lılar Akhéménides hükümdarlarına hemen hemen ismen tâbi oldular. Dara onları, satraplıklarının birincisi olan Iauna [yani Yunan] satraplığı içine idhal etti, ve bunlar 400 talent vergi verecek olan kavimlerden madut bulunuyorlardı; fakat Isokrate 380 tarihinde ondan şu suretle bahsediyordu: «Lykia'ya gelince hiç bir İran hükümdarı ona aslâ sahip olmamıştır.»

Lykia arazisi üzerinde her istikamete doğru şubeler salan dağlar, onu, birbirinden farklı o kadar çok bölmelere ayırırlar ki hiç bir hükümdarın, yahut hiç bir kuvvetli şehir = Cite'in, Lykia milleti ile meskün bütün araziye bir tek devlet halinde toplayabilmesi aslâ mümkün değildir. Xanthos'un diğer şehirler üzerinde haiz olduğu şey bir şan ve şeref tefevvukundan başka bir şey değildi. Şarki İsviçreye benzeyen Lykia, Nahiye = Canton hayatı için yaratılmış bir yer idi, ki bu da er geç, hükûmatı müctemia = fédération usulüne münce olur. Aynı ırka ve aynı lisana mensup oldukları halde muhtelif vadilerde oturan insanlar, çok geçmeksizin, uzletgâhlarından çıkarak, umumî bayramlarda, ve serbestçe küşat edilen payarlarda, panayırılarda birbirleriyle buluşmak ihtiyacını hissedeceklerdir. Zaten bütün Klan'ların ittihadı, kendilerini yabancılara tanıttırarak ve saydıracak yegâne vasıtaadır. Strabon'un tasvirine göre, Lykia hey'eti müttehidesinin bu suretle teşekkül etmiş olarak arzı vücut etmesi oldukça müteahhardir, yani İskenderden sonradır. Fakat bu husustaki teşkilât, şüphesiz daha evvelce vaki mükerrer teşebbüslerle, meselâ Xanthos vadisindeki şehirler gibi, saha-i hakimiyetleri yekdiğerine temas eden şehirleri birbirleriyle münazaa ve mücadeleyle ilka etmiş olan harplerin neticesinde akte edilmiş olan mükerrer muahedelerle hazırlanmış idi. Auguste zamanında, içerisinde, her birinin kendi ehemmiyeti ile mütenasip bir miktarda rey vermek hakkı olan, yirmi üç şehrin arzı vücut ettiği büyük ittihattan evvel, yalnız muvakkât tecemmüller, kısmi ittifaklar var idi; bu meyil muhtelif emarelerle meydana çıkmaktadır. Resmî vesikalarda, meselâ müttefikler tarafından Atinaya verilen vergilerin listesinde, ve müverrihlerde çok defa şu: «Lykia'lılar = Les Lyciens» tabirine tesadüf edilmektedir ki bu, onların bir milleti vahide olarak telâkki edildikleri fik-

rini verir. Lykia'nın İrana tabi addedildiği zamanlara ait olan Lykia paraları, hep aynı bir sikke usulüne tabidirler. Onlardan bir çoğunun yazı tarafında aynı bir timsal bulunmaktadır ki bu da onların, ülkenin her tarafında tedavül etmek üzere imal edilmişlerdir. Nihayet, mimarî ve heykeltraşı âbideleri de, Lykia'nın bir ucundan obir ucuna kadar, bir vahdet ve mütecanisiyet nişanesi arzederler, ki eğer kendisine tabiat tarafından icbar olunmuş olan inkisam ve tecziye rağmen, Lykia kavminin pek erkenden malik olduğu, ve ne kadar gayri mükemmel olursa olsun, bütün evlatlarında ilk ve eski birliğin hatırası ve şuurunu muhafaza ve idame eden ittihadı = fédéral müesseselerin tesir ve nüfuzu kabul edilmeseydi bu vahdet ve yeknesakiyeti izah hususunda zahmet çekilecekti.

Lykia kantunlarının ne suretle teşekkül ettiği ve hangi usul idare altında yaşadığı malûm değildir. Öyle zannolunuyor ki bu kantunlardan her birinde irsî birer zadeğân sınıfı bulunmuş ve bunların arasında çıkan bazı prensler, hiç olmazsa bir zaman için, birçok komşu şehirleri hakimiyetleri altında birleştirmeye muvaffak olmuşlardır. İş'are değer sayanı dikkat hadiselerden birisi de Lykia arazisinde «Medine = Cité» nin iktisap ettiği, ve kendisinin evlatlarına ilka ettiği sadakat ve fedakârlıkla ölçülen ehemmiyettir. Sulh zamanında, onun sakinleri, onu güzel binalarla donatmak için, kendilerinin fütühatlarının ve servetlerinin hatırasını idame edecek olan âbideler vücuda getirmek için saha ve fedakârlık ibrazında müsabaka ederler; bu memleket bir yabancının hücumuna maruz kaldığında ise, onu teslim etmekten ise harabeleri altına defnolunmakta tereddüt etmezlerdi. Birçok asırlık fasılalarla Xanthos bu misali iki defa göstermiştir: Birisi İran istilasında, çok sonra ikincisi de, Kayserin Kanlı Brutus tarafından muhasara olundığında. Buna mümasil bir vak'a, yarımadaının ne ortasında, ne de şimalinde görülmemiştir. Eğer çobanlar ve çiftçilerden müteşekkil olan bu kavim, Kappadokia, Phsygia ve Paphlagonia kabilelerinden çok evvel «Medine = Cité» mefhum ve muhabbetine yükselmiş ise bunu ihtimal ki Phasélis v Rodus = Rhodes Yunanlıları ile olan münasebatına medyundur. Onların şehirlerine taklidendir ki kendininkileri bina etmiş, ve her bir kantunu, iç kalesi etraftaki bütün ovalara hakim olan, birer merkezle techiz etmiştir. İlk defa bu nümuneleri taklit edenler, bu işte menfaatlırlarını anlamış olanlardır. Bütün bu küçük hükümetler arasında, hudut üzerinde bulunan bir ormana yahut bir otlağa malik olmak için, sık sık kavgalar olmuş olmalıdır. Bu mübarezeler esnasında, düşman tepeler üzerinde görüldüğü zaman, sür'atî mümkün ile, insan, hayvan her ne varsa hepsini de müstahkem bir surun içerisinde emniyet altına alabilmek büyük bir fayda idi.

Lykia üç taraftan deniz ile çevrilmiştir; garpte ve bilhassa cenupta deniz, yüksek burunların teşkil ettiği çıkıntılar arasına sokularak bir takım koylar, körfezler, limanlar vücuda getirir ki bunlar, önlerindeki adalardan müteşekkil sed vasıtasile enginden gelecek olan rüzgârlara karşı mahfuz bulunurlar; deniz buralarda, bir takım dağların eteklerin-

de sakin ve müsterih bir hâlde âdetâ uyur; bu dağların üzerleri ise en iyi ve en güzel inşaat ağaçları ile mebzul bir surette donanmıştır. Binaenaleyh Lykia'lılar bir takım gemiler inşa etmişlerdir ki bu sefain, onların, bazı defa, Radus kuvvei bahriyesinin zararına olarak korsanlık etmelerine yaramıştır; limanlarında her zaman için oldukça bir deniz ticareti yapıla gelmiştir; fakat, Karya ve İonia'da olduğu gibi, burada, karaların içerisine doğru pek ziyade ilerleyen, ve, beynelmilel mübadele hareketinin daima kendilerini takip etmiş ve yine daima takip edeceği şüphesiz bulunmuş olan bir takım tabii yollardan başka bir şey olmıyan büyük nehir vadilerinin uzanmalarından müteşekkil şu derin körfezler yoktur. Lykia'da bütün vadiler, hattâ Xanthos vadileri bile, Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz ve Sakaryanın kollarıyla mukayese olunduklarında, dar ve kısa oldukları meydana çıkar; bunlar âdetâ bir takım çıkmaz sokaklardır. Dik meyilleriyle, ve sellerin coşgun sularıyla dolmuş olan cedvelleriyle bu vadiler hiç bir zaman sahil ile Orta Anadolu yaylaları arasında bir yol hizmetini göremeyeceklerdir. Böylece bizzat kendi menabî-i servetile iktifa'ya mecbur kalan bu memleket, zaten, pek işlek bir ticaret için muktazi unsurları bizzat kendi sinesinden kâfi derecede istihsal edememektedir. Buğday ziraatı için toprak dardır. Bu arazi tamamiyle zar' edilmiş olsa bile, tek mil ahalisini beslemek için muktazi hububatı ancak hasıl edebilecektir. Yegâne sanatları daima davar beslemek ve ağaç keşmekten ibaret olmuştur.

Bugün bile, memleketin bütün ihracatı, Rodosa çıkarılmak üzere gemilere yüklenilen öküz ve koyun ile, İzmir, Beyrute ve bilhassa İskenderiye'ye gönderilen odun ve kömür ile kerestedir. Bu şerait dahilinde bu kavmin kendi yağ ile kavrulması ve mesudane yaşaması iktiza eder, fakat sade tasarrufkarane ve kanaatkârane bir hayat ile, yükek vadilerinin teşkil ettiği dar içinde mahsûr kalan bu kavmin muhafaza-kâr bir mizaca malik olması zaruridir. Nitekim Anadolu sahillerindeki diğer komşularından hiç birinde görülmediği halde bu kavim, uzun zaman, kendisine mahsus bir lisan bir alfabayı muhafaza etmiş, ve diğer taraflarda pek erkence ortadan kalkmış olan "Ana hakimiyeti = Matriarcat", gibi içtimai müesseselere merbut kalmış ve kabristanlarında, Yunanistanın bütün sanatlarına intisap ettiği bir zamanda bile, bir çoğ asırlar kendisinin bidayette ev yapmak için, ormandan kestiği ağaçları gü-tüklerinden ve tahtalarından başka bir şey kullanmadığı zamanlarda, yegâne mimarî şekli olmak üzere tanıdığı şeyi tekrar etmekte devam etmiştir.

Bu Lykia'lılar kimler idi? Son zamanlarda yapılan tetkikatta bunlarla Pelasg'lerin aynı bir kavim oldukları anlaşılmıştır. Likya'nın memleketleri, Hittite annallerinde Lugga yahut Luya olarak görülmekte ve kendilerine Luvi'ler denilmektedir. Anadolu'da (Boğaz köy = Hattuşaş) de bulunmuş olan Hittite levhacıklarının ahiren hal ve kiraetinin

den çıkan netice: bu Pelasgi akvamının şahsiyetini az çok vüzuha görmeğe ve tayin etmeğe müsait bulunmaktadır. Bunlar İsadan evvel 4 nci binde Hindu Avrupai ırkına mensup olan kanisien ve Harrien'ler ile garbi İrana kadar, ileri Asyayı işgal etmiş olan ve Hindu — Avrupai ırkına mensup olmayan Luvien'ler yahut ismi altına gösterilmiş pek eski bir zümreye mensupdılar. Bunlar Adriyatik denizine kadar Balkan Yarımadasında yayılmışlar ve Yunanistan'da duhul etmişlerdir. İşte "— anda..." ve "— ssos", Müntehalarile nihayet bulan memleket ve şehir isimleri onlara atfolunmak istenililiyor. Ancak 2 nci binin nihayetlerindedir ki Hindu Avrupalılar tarafından bunların Asyadaki yerleri ellerinden alınmıştır.

Hittite,ler zamanında ve meseîâ II Mursil zamanında gerek şimdiki Lykia ve gerekse Lykaonia yani Antalya vilâyeti ile İsparta, Burdur ve Konya vilâyetlerinin bu Luvi'lerle meskûn olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim (Karaman) eski ismi olan Laranda dede - isminin delâleti ile - bunlardan kalma bir şehir olmalıdır. Luviler, Orta Anadolu Phrykia'lılar tarafından zaptolunduktan sonra Lykia'ya sığınmış olacaktırlar.

— Devam edecek —

Â Ş İ K L A R

İbrahim Aczi Kendi

Ö N S Ö Z

Taşa, kemige, tuğlaya, derilere, kâğıt yapıldıktan sonra, kâğıtlara yazı yazmak; ilk devirlerdenberi sıra ile yani, her devrin biçimine göre en eski bir âdettir. Yazı her ulusun dil ve âdetince meydana getirilen bir takım kalıp ve örnekten başka bir şey değildir.

Çünkü herhangi değerli bir söz veya eser günler geçtikçe unutulacağı için yazı bu gibi bilgi ve eserleri uzun yıllara kadar götüren, saklıyan dayanişa göre çok iyi bir vasıtaadır.

Taşa yazılan yazılar, yerin altında, üstünde, suda varlığını yitirmiyerek devrinin hayatını, dirliğini ve o devrin durumunu uzun asırlara iletir.

Vereceği ibret veya huy ve âdet durumlarını içinde görüldüğü son devir halkına bildirir.

Tuğla üstüne yazılan yazılar da barındıkları yerlere dayanmış ve sürüme malik iseler de taş gibi uzun yıllara kadar pek dayanıklı değillerdir.

Deri üstündeki yazılara gelince bunlar da durdukları yerlere göre hayata ve gösterişe uygundurlar. Meselâ su ve yangın görmiyen yerlerde saklanmış deri üstündeki yazılarda, tuğlaların uzandığı yıllara varabilirler ki bunlar bir asrın durumunu diğer bir asra ulaştıran değerli ve ibretli varlıklardır. Devirlerin derleşme (tekâmül) ve sırası geldikçe insan fikir ve bilgilerinin arttığı son çağlarda kâğıdın icadı yazı ve bilgi işini daha ziyade genişletmiş, hele kitap türemi (usul) bu genişliği olduğu gibi içinde saklamaya büyük bir vasıta olmuştur.

İyi korunan kâğıt veya kitap üstündeki yazılarda asırlardan asırlara ulaşır olduklarını işte tâ bizlere kadar uzanıp göstermişlerdir.

Hulâsa, yazı bilgiyi, buluş (fen), durum, ve görenekleri her alanda bildiren çok değerli bir şeydir. Tufandan bu tarafa çıkan ve hâlâ çıkmakta olan taş, tunç, tuğla, deri eserler işte budur.

Öyle ki her ulus kendi dili, kendi varlığı içinde yazısını bulmuş, yapmış, yürütmüş... Devrin kendilerine bağışladığı yıllar, demler içinde çalkanarak gelip geçmişler, varlıklarını kavşıran (ihata) eser ve izlerini bırakmışlardır.

Bunun böyle olması dünya denilen bu yerde sonradan gelecek ulus ve nesillere hayat ve varlıklarını anırmak için olduğunda hiç şüphe yoktur. Bunun için herhangi bir devirde yaşayan uluslar, bilginleri, şairleri, sanatkârlarıyla yaşamışlar; varlık izlerini hep böylece ilerilere göstermeye bırakmışlardır.

Şu halde yazı ilmi bütün ilimlerin başında gelir. İş böyle olunca maksadımıza girerek dil ve yazının gayelerini anlamış oluruz. Bilginler, şairler, edipler bir şeyler düşünürler, fakat yazı olmasa bu düşüncüler ne ile bağlanabilirdi. Her milletin bilgini düz, yani (nesir) sözlerini yurt ve çevresinin iyilik ve hayatına bağışlayarak eserler ortaya kor, şairleri de düzgün yani (nazm) ve tatlı sözlerle içtimaî, ahlâkî, durumlarda bu fikirleri halk arasına yayarlar, buna yabancı lügatla (manzum) sözler ve şiir denmiştir.

Şiirin kılık ve kaynağı :

Zaman daima gayıp olmaya koşan (mazi) denilen kalın bir perdeye büründüğünden her geçenleri gelecek günlere gösterebilmek için yazının değeri ne kadar büyükse, onu gösterecek şiirin değeri de ondan büyüktür.

Bunun için (nesir) yani düz söz ile (manzum) yani düzgün söz arasında çok fark vardır. Şiir geleceği göze alarak herdem gönül çekici bir özde olduğundan herne zaman yani her kaç asır sonra olursa olsun tesirini saklar ve herhangi asır veya zamanda varlık ve galeyanını gösterir.

Şu halde şiirin herhangi bir ulus veya dilde genel derleşmesine (umumî tekâmül) edebiyat denmiştir.

Çünkü : yapan yazan okuyan fertler üzerinde hislerin iradesine göre, edeb, terbiye alanlarında canlı ve açık tesirlere malik olması dolayısıyla işte bu unvanı almıştır.

Öyle ki: Dili temizliğe, yakışıklı kerteye sokan tasvir ve tasavvuru canlandıran, söze değer ve sevgi veren işte bu düzgün yazılardır. Bunun tesirini göstermek için: bu böyle olmasaydı, yani fennî tasvirden aykırı meselâ sevdiğinden sevgi rica eden bir âşık şöyle bir şiir yazmış olsaydı:

Ah manda gözlüm süzül gel

Deve gibi sen çekil gel

Bu olur mu? Gerçi bunda bir tasvir var fakat edep ve incelik yoktur.

Öyle ki inceliğin olmadığı yerde kabalık ve nefretten başka birşey olmayacağı pek tabiidir. Bunun için edebiyat her ulusun ileri geri varlığını ortaya koyan bir cevherdir, İşte efradı beşerde herkesin düz ayak şair, edip olamamasının sebebi budur.

Öyle ise edebiyat her milletin asırlar arasında geçen varlıklarına göre varlığını saklamış bir hayat cevheridir. Görülüyor ki edebiyatın tekâmülü asırların değişmesiyle efkarın tekâmülüne zincirlenmiş bir maceradır. Bununla beraber şiir, aşk ve hayalin bedii bir mahsulüdür. Bu mahsul aynı vadede iki kaynaktan taşar, biri haz, biri elem kaynağıdır, Bunun için şiirde daima bu iki hal kendini gösterir. Bazı yakımlar yani şiirler var ki ilhamlarına göre haz terennüm ve ifade eder. Bazı yakımlar da yine ilhamına göre elem teraneleriyle dolu görülür.

İşte bu fitrî, hayatî bir kariha meselesidir. Her his, her ilham her buluşta bir değildir. Bir şairin şiirlerinde elem hisleri görülebilir. Bu da zemin, zaman ve ilham derecesidir. İlhamın acı veya tatlı doğması, ruhun, iklimin, muhitin tesir ve durumuna bağlı bir keyfiyettir. Hayatı idare eden ruh ve onun etrafındaki şubeler ki kalp, meyil, kariha, zaika, his gibi isimlere tâbi cüzütam-iarın zemin, zamanla alâkalı meyil ve cazibelerinin bir sahaya toplanması ilhamın kaynağıdır.

Duygular neşedense, şiir neşeli elemdense şiir de elemli doğar. Şairlerde bu iki hal daima birbirini kovalar durur. Fakat şair olanların pek çoğu kalender ve ince yürekli olduklarından his ve

hayalleri daima neşesiz değil, neşesiz gibi gamlı değil... Fakat gamlı gibi görünürler.

Bunun için bu kabil şairlerin şiirleri çokca gamlı gibi bir durumu gösterir. İşte bu bir yaradılış ayarıdır ki şairlerin hayal evinde termomeire gibi iner çıkar. Çünkü iş yaradılışa göre bir dimag meselesidir.

Şairler ilhamlarını gözlerinden tahayyül sahasına geçirerek her ne şey olursa olsun hayallerinde tecessüm ettirdikten sonra içerden dışarı bırakırlar ve bırakmalarıyla yüreklerindeki haz veya elemi hafifletmiş olurlar.

Bunun için her insan şair olamaz. Ve her şair de daima haz altında bulunamaz bir gidiştedir. Bu münasebetle şiirde iki ruhî hal daha vardır: Tesirlilik, tesirsizlik... Tesire gelince bu da hayalın genişliğindeki tatlı güzellikle tasvirin zenginliğinden şiire müstevli olan bir mayadır. Bu da muhayyilenin hisle müşterek ayrı bir kudreti demektir.

Şair söyler ve her ne de olsa şiirde bir varlığı temsil eder. Ruhla alâkalı olduğu için ancak şu yabancı kelimelerle anlatabileceğimiz bir çok haller vardır ki incizab, istigrak, veed, haz, teheyhük, elem, tehzip, tahzir, zevk eserleridir.

Bunun için her milletin şairi ve şiiri hep kendi dilleri, kendi âdetleri, kendi duygularıyla muhitinin ruhunu terennüm eder. Ve herhangi vadede olursa olsun yürür. Bulunduğu zamanın her icaplarını tasvir ve dilediği şekilde yükseltir, gevşeltir.

Şiir hilkatin ilk günlerinde bile kendini göstermiştir. Daha yapyalnızken Hazreti Âdemin aldığı ilhamlar arasında şiir ve onu terennüm eden müziğin vücudu vardı. Henüz beş altı kişi iken bile güzel bir kız yüzünden kıskançlıkla öldürülen oğlu Habilin acısıyla o vakit Hazreti Âdem İbranî diliyle şu şiiri söylemiştir ki, sonra Arapçaya çevrilmiş. Türkçesi şudur :

Bundan böyle şehirler ve içindekiler değişir

Yer yüzü çirkin kinle karışır

Her nimetin tadı, şekli bozular

Her şeylerin beşâseti azalır

Eyvah ebedî hüznüm oğlum Habile

Hayf, ona ölümü dattıran Kabile

Habil öldürülüb toprağa düştü
Eyvahki bu hüznümle dirlik melahati buruştu
Bir kin ki aramıza girdi ölmez
Yazık ki gelecek nesil müsterih olmaz.

İşte bundan anlaşılıyor ki şiir dereee derece her ulusun hayatıyla yürümüştür. Bazı antika eserlerle beraber tarihlerin saklayarak bize kadar getirdikleri eserlerde hep şiirin insan toplulukları arasında geçirdiği hayatın..., oynadığı rolün dönüm noktaları görülür. Meselâ, Nemrudilerin Alihelerine, Babillilerin, (Fuhşu mukaddes) dilberlerine, Fırafinlerin (üluhiyet) yani Tanrılık davalarına ait şiirler öğümlerle dolu taş, tunç kitabeleri hep bu kabildendir.

Şu halde şiir insanlarla doğmuş asırlarla beraber insanların gidişatıyla büyümüştür. Babilden ilk önce ayrılarak kızı Asya adına geniş ve yeni bir iklim kuran Yafesin büyük oğlu (Türk) ün neslinde yakım yani şiir ilkin oradan yürürlüğe girmiştir.

Son derece temiz yürekle metin bir durumda birbirleriyle samimî yaşayan Türklerde şiir pek ziyade ileride idi. Çünkü bunlar tâ o zaman Asyanın çok تنها ve şirin yaylalarında çadırlarının önünde düz çayırliklar üstünde erkeklere mahsus (Çenk) dedikleri sazlar, kadınlara mahsus süslü ve al renkli tefleri, gürbüz delikanlılar ve kızlarıyla (Hora) ve (yağlık (I) oyunları tertip ederler ve kendi yakımlarıyla çok büyük ve samimî cünbüşler yaparlardı. Öyle ki şiir yapanlar cünbüş günlerinden önce yakımlarını düzerek yarışa bile girerler yeni yakımlar oyun hareketlerine prava idilirdi.

Sonradan yerlerini değiştiren Türk nesli konub göçtükleri her yerde bütün bu samimî ahenklerini bozmadılar. Her durum ve âdetlerinde olduğu gibi samimiyetlerine gevşeklik vermiyerek şiirlerini çalar çağırır ve oyunlarını gereği gibi yaparlardı. İşte Türk nesli bu durumda kahramanlığı yakımı ve oyunlarını canlı bir şekilde geçtikleri yerlere serpmişler ve göstermişlerdir.

İnsanın doğumundan sonra Türkün üçüncü oğlu Yonan'dan üreyen nesil İsa dinini kabul ile din peşinde vücuda getirilen metanet, salabet, şecaat, fedakârlık şiirleri hep bu kaynaktan alınarak zemin ve zamanın icabına göre halk arasında istediği meyil ve kudretle varlığını göstermiş, meşhur Isparta varlığını uyandırmıştır.

Yine bu kaynaktan şiir olanca belagat ve kudretiyle Araplarda cevlanını genişleterek o zaman halkının seviyesine göre çevirmek istediği cereyan üstünde kullanışa tâbi varlığını yapmış... ve pek sevdikleri kâbenin içi şiir tablolarıyla dolmuştu.

Türkistanda baş gösteren kargaşalık ve kuraklık dolayısıyla Hazer ve Dicle Fırat kıyılarına doğru akın ve cevlanlarını genişleten Türkler İslâmlığı kabul ettikten sonra yani (445) tarihinden sonra dilleri iklim icabı daha ziyade sadeleşen Türkler aynı sadelikle Hora ve tegannilerini bırakmamışlardır ki o zamandanberi zamanımıza kadar gelen ve hâlâ çalınan oyun havalarına ve yakımlara (Türkü) denmesi işte bunun en açık bir delilidir. Fakat Osmanlı saltanatı arasına Arap ve Acemden koşa koşa gelen bir çok softalar bu sadeliğin arasına girerek gerek edebiyatta, gerek başka samimî ahenklerde türlü türlü aykırılıklar icad etmişlerdir.

Türk dili o zaman yürümekte olduğu sadeliğini ve birçok samimî itiyad ve ahengini kavbetmiş, bambaşka bir mecraya sürüklenmiştir ki, işte bu kasdî değiştirme arasında (ozan)lara şair denilerek bir takım terkip ve istilahlarla Türk şiir ve müziği bu şekilde ikiye ayrıldı.

Halbuki has Türk ozanları (şair) nin türlü biçim ve güzellikte şiirlerinin isimleri vardı ki: Türkü, koşma, tagı, kayabaşı, çukur ova, varsak, mâni, destan gibi sade ve ahenkli makamlar hep değiştirildi. Koşmaya (şarki), tagiye (gazel), Kayabaşına (Hicazi), çukur ovaya (Hüseyni), varsak ve oyun havalarına (Bayati) (Acem aşiran) dediler. İşte böylece sade bir dil, sade ve ahenkli müziği akıntısından akıntısından ayrıldılar. İstilahçı şairler, âşıkları horladılar. Fakat halk istilahçı şairlerin sözlerinden bir şeyler anlıyamazdı. Halbuki istilahçılar, kalem şairi..., Âşıklar yaradılıştâ (irticali) yani içten söylenen şairlerdir. Kalem şairleri ele aldıkları herhangi bi konuyu saatlerce düşünerek, çizerek, bozarak vücuda getirirler. Âşıklar ise sazlarıyla hemen söyleyip dinletirler ve hafızalarında tutarlar..., İşte bu ikiliğin birincisine (Âşık) ipincisine Osmanlı istilahçılarına göre (Şair) denildi. Sade şiirler yabancı lûgatlarla anlaşılmaz bir kılığa sokuldu.

Aşağıda sırası gelince görülecektir. Öyle ki: Sazlar, sözler değişti. Dünyaya örnek olarak yine dünyayı hayrete salan Türk oyun havaları ayıp sayılıp örtbas edilmeye başlandı. İşte bu istilahçı şairlerin hepsi payitaht kapılarında birbirlerine rakip olarak çalıp çağırıyorken Türklüğün has malı olan Dertli,

Âşık Ömer, Karaca oğlu, Kenzi, Cevlani, Gevheri... gibi âşıklar sazlarını omuzlarına takarak her biçimde sade ve çok canlı şiirleriyle diyar diyar gezdiler, halk arasında Türk ırkının beşikten ana sesi, ana duygusu olan türkülerini, koşmalarını her yerde terennüm ettiler. Sönmesine, kaybolmasına imkân vermediler ki işte bunun en büyük kılavuzları hâlâ hususî ellerde kalabilen cönkler'dir.

Çünkü: Bu gibi derli cönk ve eserlerin çoğu Avrupa kitap-hanelerine kaçırılmış...? Dünyaya çok değerli şiir ve fikirler veren âşıklarımızın isimleri ve fikirleri bugün yabancı ellerde kalmıştır.

Öyle ki: Şimdi biz bu fikirlerin akislerini onlardan gûya öğreniyoruz...? Ne çirkin, ne acı bir hal değil mi...?

Bugün bu gibi değerli şairlerimizin isimlerini bilecek, bulacak ancak elde kalabilen cönk'lerden başka vasıtamız yoktur. Bakınız: Cönk eski Türkcemizde (gemi) demektir. İstilahçı şairlerin şiirlerinden bir şey anlamıyan halk işte bu isimle gemilerini halk arasında yaşayan ve Türk zevkını ve yakınına halka paylaştıran âşıkların ve halk şairlerinin şiirleriyle doldurmuşlardır.

Hususî kitaphanemde bu cönklerden (9) parça vardır. Bunların durum ve tarihlerine bakılırsa (900) den (1293) yılına kadar diyar diyar gezmiş..., elden ele yazılmış... nice değerli fikirlerle doludur.

Öyle ki, bu cönkler Türk varlığı için hakikaten bir definedir. Bunların içinde ahlâkî, içtimâî, çok değerli ve canlı şiirler görü-lüyor ki her birerleri devrinin varlığını, ahlâkî, içtimâî durumunu bir hazine gibi gösteriyorlar.

İşte bu fikirler ve şiirler devrine göre kendi kendini üç kısma ayırmış oluyor ki Osmanlı saltanatının ön, orta, son çağlarıdır. Bundan maksat Türk dil ve edebiyatının inip çıktığı basamakları genç ırkımıza tanıtmak ve unutulmuş Türk şairlerinden çoğunun fikirlerini bildirmektir. Bu isimlerden de anlaşıldığına göre eski şairlerimizin mahlasları Dertli, Erkin, Muslu, Sayıoğlu, Kol Mustafa, Kul Mahmut gibi iken istilahçı edebiyatından sonra Kenzî, Cevri, Gevheri, Seyrani gibi (nisbî) lûgatlarla lakaplan-mışlardır.

İşte biz bu sahifelerde bunların hüviyetlerini araştırmıyarak bunu tercimeihal yazanlara terkle bir endeksiyon tarzında ancak

isim ve şiirlerini olduğu gibi yazıyoruz. Öyle ki, sırasıyla giden şair ve şiirlerin durumu konusu, işi daha ziyade anlatmış ola-cacaktır.

Bu hususta halkçı ve cihan değer Cumhuriyetimiz ulularını candan kopan saygı ile anarız. Çünkü varlığımızı kökünden inceleyerek içinde sivrilmiş bütün aykırı ve yabancı pürüzleri yerli yerince bulup ayıklamaktadırlar.

İşte bu cümlemdir ki her Vekâlette olduğu gibi Kültür Vekilimizce de varlığımızın bu eski türkü ve koşmalarını aynı ses, aynı hava ile muhitinde derletmekte, Mecmualar ve Radyolarımızla halkın kulağına hediye etmektedir. Diğer yönden Dil Kurultayımızda en şerefli bir ödevle ana dilimizi diriltmektedir. Bu öyle kutsal bir ilhamdır ki gençlerimiz de mecmualarda, eserlerde bu ulusal duyguyu canlandırmaktadırlar. Hak ve millî şeref da-ima bizimle olsun.

FOLKLOR :

ÂŞIK TAHİR DEMİRÖZ

Raşit Usman

1912 yılında Konya'nın Dedemoğlu mahallesinde doğmuştur. Demirci Mustafanın oğludur. İlk tahsilini bitirdikten sonra iki sene kadar Lisenin orta kısmında okumuştur. Millî mücadelede babası asker olunca tahsilini terk etmeğe mecbur olarak babasının dükkânına devam etmeğe başlamıştı. Bugün de bu san'atle uğraşmaktadır.

Daha okul sıralarında iken koşma ve destanlar söylemiye pek hevesli idi. Birgün okulun bahçesinde manzuma yazarken gören ve kendisine : «Oğlum ne faydası var ki bunlarla uğraşıyorsun!» diyen öğretmenine karşı :

Sen, beni hor görme, muhterem hocam
Şiirden insana zarar gelir mi ?
İlim için var mıdır sana bir ricam
Senin de gönlüne bahar gelir mi ?

Kıt'asını söylemiştir. Âşık, küçük yaşındanberi boş zamanlarını kıt'alar, koşma ve destanlar yazmakla geçirirdi. Musikiyi çok sevdiği için Udu kendi kendine öğrenmiştir.

Her türlü eğlencelere iştirak etmekten, hele saz meclislerinden çok hoşlanan bu genç âşıkın şimdilik bir kaç koşmasını yazmakla iktifa ediyoruz :

K O Ş M A

Tutulmuş sevdaya gönül ayrılmaz;
Bu yolda daima seyran ederiz
Akan seller gibi bir dem durulmaz;
Bütün nınmanları devran ederiz.

Yanmıştır vücudum aşk ateşine
Bülbül düşer daim gülün peşine
Akıl ermez şu feleğin işine
Durmayıp bu yolda devran ederiz.

Söylerim daima gönül yareli
Şairin yüreği kanlı, bereli
«Tahir» in âlemde bahtı kareli
Bu derde biz nasıl derman ederiz.

K O Ş M A

Bu sabah ilhamı aldım yarımından
Güllerin nadanlar deşirip gider
Bülbüller usandı ah ve zarımdan
Şimdi yollarımı şaşırp gider.

Şaşırmış bülbüller artık yolunu
Kaybettim sağım ile solumu
Kimse sormaz bu gençlikte halimi
Boynuma zincirin geçirip gider.

Aşkımın siyasini inceden ince
Bu sevda çığırime atmıştır pençe
Ey Tahir, bu işten çıkmaz netice
Aşkımı güzeller taşıyıp gider.

K O Ş M A

Gamle hieran yüregimi bürüdü
Bülbül olup uçamadım dallara
Aşk derdinden ezik sinem çürüdü
Takatım yok konamadım güllere

Kurtulmadım bu âlemde meraktan
Bütün dertler gelir bize ıraktan
Yapılmış mayemiz bizim topraktan
Halimi arzedeyim ellere

Tahir! nedir bu çektiğin cefa?
Annemden doğalı sürmedim safa?
Beklenmez azizim kimseden vefa
Süpürüp aşkımı verdim yellere

K O Ş M A

Ötme bülbül, ötme seher vaktında
Başına blr belâ gelir mi dersin;
Figanın bilirim gülün dalında
Her çiçek gül gibi kokar mı dersin

Gönüldür bu hale seni düşüren;
Düşün, o değilmi yolun şaşırın;

İnsanlardır gülden seni ayıran;
Aşkı olan her şeyden bıkar mı dersin.

Bülbülsün tükenmez aslâ figanın;
Yar için ağzından çıkar dumanın;
Bu asırda bulunmaz sadık yâranın;
Herkes aşkından anlar mı dersin.

Bülbülüm her çiçeğe darılıp gitme;
Nadanlar gülüne varıp ta ötme;
Hierinle cihana inkisar etme
Har elinde gülün solar mı dersin.

Tahir, der bülbülüm gülümden hala
Aşk dediğin senin, en büyük belâ
Rahm eder mi bize o gözleri elâ
Yarım gözüm yaşın siler mi dersin.

FOLKLOR :

GÜCÇE DÜĞÜNÜ

M. Mes'ud koman

Bu nüşamızdan itibaren fırsat buldukça Türkiye hudutları dahilindeki folklor dokümanlarını okuyucularımıza arz ve bunların derinleştirilmesini de kendilerinden reca edeceğiz. (1)

Geçenlerde kendilerine çok hürmet ettiğim bir hanımefendi "Güççe Düğünü, diye eski Konya âdetlerinden birini anlattı. [2]

On, oniki yaşlarına kadar bebek oynayan kızların bu yaştan sonra bebekle oynamalarına garip bir merasimle nihayet verdirilir.

Bu merasime kızın bütün arkadaşları, konu komşu kız ve kadınlar tıpkı bir düğüne davet olunur gibi okunurlar, bizim kızın güççe düğünü var buyurunuz; derler.

Düğün günü çocuğun oynadığı bebek tellenir pullanır tıpkı bir gelin gibi duvaklanıp süslenir, odanın köşelerinden birinin yüksek yerine oturtulur.

Bu dâvete ayrıca çalgı çalıp, türkü söyleyecek kimseler de çağrılır. Bunlar def çalıp türkü söylerler. Dâvete gelen aynı yaştaki kızlar da çalınan havalara göre oyunlar oynarlar, âdetâ bir düğün vaziyeti canlandırılır.

Dâvet olunanlar hediyeler de getirirler. Düğün sahibi de misafirlerine mevsimine göre yemişler çıkarıp izaz ve ikramda bulunur.

Düğünden sonra, bebek oynayan çocuk, bebeği gelin olduğundan artık genç kızlar sırasına girer, bir daha bebek oynamaya vedâ ederek ev işleriyle iştigale başlar.

(1) — Gene bu nüşamızdan itibaren eski baş muallimlerden ve nahiye müdürlerinden İbrahim Aczi Kendi halk edebiyatımız üzerine güzel parçalar verecektir.

(2) — Güççe kelimesinin lûgat mânasının da ayrıca tetkika değer olduğunu sanırız.